

Osmanlı Askerî Tarihi Üzerine Bir Literatür Değerlendirmesi

Kahraman ŞAKUL*

Giriş

BU MAKALEDE “harbiye” kelimesi, ordunun iâşesi, savaş yönetimi, askerî teknoloji ve savaş taktikleri gibi askerî işleri kapsayan, ilgili İngilizce literatürde “warfare” kelimesinin karşılığı olarak kullanılmaktadır. Kelimenin bugüne kadar Türkçe karşılığının üretilmemiş olması bile Osmanlı harbiyesi çalışmalarının tarih yazıcılığında ne derece ihmal edildiğini göstermektedir.¹ Öyle ki, yakın zamanda Osmanlı tarihinin genç araştırmacılarına yöntem, kaynak ve yaklaşım konularında yol göstermek amacıyla yapılan bir çalışmada Osmanlı harbiyesine meşru bir araştırma alanı olarak tek satırla olsun değinilmemiştir.² Osmanlı askerî tarih çalışmalarının bir değerlendirmesi, bu konuda son on yılda yapılan çalışmaları değerlendiren bir makale ile askerî tarihçilikte yöntem ve kaynak sorunlarının irdelendiği Birinci Askerî Tarih Seminerinden ibaret bulunmaktadır. Gelgelelim bu seminer çok etkenlilik üzerinde duran ve disiplinler arası açılımlar sunan yeni askerî tarihçilik adına bize pek fazla bir şey önermemektedir.³ Bu maka-

* Georgetown Üniversitesi Tarih Bölümü Doktora öğrencisi. Eleştiri ve yardımları için Profesör Gábor Ágoston ve Profesör Virginia Aksan'a teşekkür ederim.

1 “Warfare” kelimesi bazen “savaş sanatı” diye çevrilse de aslen savaş işleri manasındadır. Savaş sanatı ise “military art” kelimesinin çevirisi olup, savaşla ilgili her işi değil daha çok muharebe taktiklerini ve silahları içerir, bkz. C. Oman, *The Art of War in the Middle Ages*, John Beeler (haz.), Londra, 1924.

2 Suraiyya Faroqhi, *Approaching the Ottoman History: An Introduction to the Sources*, New York: Cambridge University Press, 1999.

3 Virginia Aksan, “Ottoman Military Matters”, *Journal of Early Modern History*, 2002, c. 6, sy. 1, s. 52-62; seminerde askerî tarih şu şekilde tanımlanmıştır: “Askerler ve askerlikle ilgili her türlü olay, konu ve sorunları Ulusal Güç’ün oluşumunu etkileyen faktörlerin, Ulusal Strateji’nin öngördüğü hedeflerin veya bu güçleri dengeleyen otoritenin ve idealin yarattığı olanakların ışığı altında, tarih metodolojisine uygun biçimde inceleyen ve bu aşamada ağırlıklı olarak askerî sonuçlara varıp her seviyede komuta kadrosunun 2

lenin amacı ise Osmanlı savaş çalışmalarının genel bir değerlendirmesini yapmaktır. Yabancı dil ve diğer dönemlerle ilgili bilgi eksiklikleri dolayısıyla makale, Türkçe ve İngilizce çalışmaları esas alacak ve 1300-1800 yılları arasını kapsayacaktır. Konuyla ilgili genel çalışmaları değerlendirdikten sonra, zamanla ön plana çıkmış meselelere ve yeni yaklaşımlara değinerek okuyucuya alanla ilgili temel eserlere ve yaklaşımlara aşinalık kazandırmak hedeflenmektedir.

Genel Çalışmalar

Osmanlı harbiyesi üzerine yapılmış tek genel çalışma, Rhoads Murphey'in *Ottoman Warfare 1500-1700* isimli kitabıdır.⁴ Yazarın amacı Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili zaman içinde öne sürülmüş basmakalıp görüşleri, 1500-1700 arası Osmanlı harbiyesi bağlamında yeniden değerlendirmektir. Osmanlı İmparatorluğu'nun bitmez tükenmez kaynaklara sahip bir savaş makinası olduğu, bu haliyle bir barut imparatorluğu olarak değerlendirilebileceği, askerî bir toplumsal düzenin varlığı görüşlerine ek olarak, çöküş paradigmasında da sık rastlanan XVII. yüzyılda görülen ciddi teknolojik gerilemelerin, büyüyen Yeniçeri ocağı ve bozulan tımar sisteminin de etkisiyle önce duraklama sonra gerilemeyi kaçınılmaz kıldığı görüşü ciddi bir eleştiriye tabi tutulmaktadır. Kitap beş harita, beş resim ve ondört tablo ile desteklenmiştir. Özellikle potansiyel muharebe alanlarının İstanbul'a uzaklığını ve Macaristan nehir sistemlerini gösterir haritalar ile Macar serhaddi ve Safevi savaşlarında ordu yürüyüşünde harcanan zamanı, deve ve öküz ile yapılan nakliyatın masraflarını gösterir tablolar oldukça yararlıdır. Dönemin genel siyasî çerçevesini tartışan ilk bölümden sonra yazar, kitabı gelecek çalışmalara örnek teşkil edebilecek şekilde üç bölüme ayırmaktadır. İkinci ve üçüncü bölümler savaş ilanından önceki hazırlıklara, bunun teknolojik, çevresel, malî ve motivasyonel/güdüsel kısıtlamaları ile askerî harcamaların ve askerî insan gücünün saptanmasına ayrılmaktadır.

Yazara göre askerî başarı, becerikli kaynak yönetiminin bir sonucuydu. Osmanlılar topraklarının üretim kapasitesini ve vergi potansiyelini öngörüp buna göre strateji geliştirebilecek kurumsal yapıya sahip oldukları için –örneğin tahrir defterleri- iâşeyi menzilhâne sistemiyle planlayabiliyorlardı ki bu alanda Avrupa devletleri aradaki farkı, ancak XVIII. yüzyılda kapa-

örnekleme yoluyla sağlıklı karar verebilmesine katkıda bulunan bir tarih dalıdır.”; Yücel Aktar, “Askerî Tarih'in Tanımı ve Metodolojisi”, *Birinci Askerî Tarih Semineri I*, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1983.

4 Rhoads Murphey, *Ottoman Warfare 1500-1700*, University of California Press, 1999; Aksan, “Ottoman Military Matters”, s. 57-59.

tabileceklerdi. Özellikle Balkanlar ve Macaristan'da sık görülen nehir ve bataklıklardan kaynaklanan operasyonel sorunlar, ordunun iâşesi için dönemine göre gelişmiş, görece merkezileşmiş menzilhâne sisteminin ulaşmadığı yerlerde –kuzeydoğu Macaristan, Gürcistan ve Ermenistan'ın dağlık arazileri ve dar geçitler- savaşmanın zorluğu ve istenmezliği, öngörülemez kuraklıklar, serhad bölgelerindeki çoğu kalenin eksik kadrolu oluşu ve bunlar arasında asker nakli zorunlulukları Osmanlı İmparatorluğu'nun karşılaştığı temel sorunlardı.⁵

Dördüncü bölümden sekizinci bölüme kadar yazar, ordunun cepheye sevkıyatı, iâşe nakli, bunun malî yükü ve idarî zorlukları, zayıf arttırıcı kuşatma savaşları ve meydan muharebesi gibi operasyonel meselelerle Osmanlı harbiyesinde güdüsel ve psikolojik etkenlerin önemini tartışmaktadır. Burada yazarın öne sürdüğü üç görüş vardır: Osmanlı İmparatorluğu'nun askerî toplumsal düzene sahip bir savaş makinası olduğu görüşünü çürütürcesine yazar, Osmanlıların aslında mümkün mertebe sivil iş gücünü askerî amaçlara koştuktan kaçındıklarını savunur. Öyle ki ordu geçtiği bölgelerde kıtlık olmadığı sürece alış veriş yoluyla yerel ekonomiyi canlandırmaktadır.⁶ Kitabın bir değerlendirmesini yapan Brummett, bu yargıyı paylaşmakla beraber Murphey'in, ordunun bölge ekonomisine zarar verebileceği durumları dikkate almadığını, iâşe işlerinde yapılan usulsüzlükleri görmezden geldiğini düşünmektedir.⁷ İkincisi, yazara göre Osmanlı İmparatorluğu ile Avrupa arasında teknolojik uçurum mevcut değildir. Osmanlılar rakipleriyle beraber Akdeniz dünyasındaki sınırlı teknisyenler havuzundan beslenmekteydiler ve bu bağlamda taklitçi olmaktan çok aktif katılımcıydılar.⁸ Brummett bu bölümün kitabın en güçlü kısmı olduğunu ve Murphey'in bu konuyla ilgili görüşleri kökten değiştirdiğini savunurken Ágoston, yazarın teknoloji üzerine olan görüşlerinin yeni bulgulara paralel olduğunu kabul etmekle beraber yeterince belgelendirilmediğini düşünmektedir. Ágoston'a göre yazar, teknolojik kısıtlamaların silah üretimini Osmanlı İmparatorluğu kadar merkezileştirememiş rakiplerini daha fazla zorladığını yeterince vurgulamamaktadır.⁹ Üçüncü olarak yazar, savaşta asıl önemli unsurun bireysel dürtü olduğunu ve bu dürtünün sadece cihad veya gazâ anlayışı gibi tek bir etkene indirgenemeyeceğini, din gayreti yanında ocak

5 A.g.e., s. 19, 24, 33.

6 A.g.e., s. 49, 86.

7 Palmira Brummett, "Reviews", *The Turkish Studies Association Bulletin*, c. 24, sy. 1 (Spring 2000), s. 143-44.

8 Rhoads Murphey, *Ottoman Warfare 1500-1700*, s. 108.

9 Gábor Ágoston, "Reviews", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, c. 45, sy. 3, 2002, s. 404-05.

gayretinin (*esprit de corps*), ganimet ve meslekî takdir beklentisinin –örneğin, tımar dağıtılması- ve becerikli kumandanların da güdüsel/psikolojik açıdan çok önemli olduğunu vurgulamaktadır. Brummett konunun doğası itibarıyla çözümleme zorluğuna değinerek bu bölümü kitabın en zayıf bölümü olarak nitelemektedir. Bireyin temel unsur olduğu tartışmasını ikna edici bulmamakla birlikte gazâ kuramının eleştirilmesi açısından önemli ve yararlı bulmaktadır. Ágoston ise tersine kuşatma savaşları, muharebe yöntemleri ile birlikte insanî, güdüsel ve psikolojik etkenlerin işlendiği bu bölümü kitabın en başarılı bölümleri olarak görmektedir.¹⁰

Sekizinci ve dokuzuncu bölümlerde savaşın savaş sonrası etkileri, savaş ve toplumsal dönüşüm meseleleri ele alınır. Özellikle Balkan tarihçiliğinde bölgenin az gelişmişliğinin nedeni olarak vurgulanan Osmanlıların sadece askerî işlere önem vererek adeta bir asker-toplum kurdukları (*militarisasyon*) görüşüne¹¹ karşı yazar, Osmanlıların nüfusuna oranla az askere sahip olmalarına, malî gerçekçiliği yansıtan fetih sonrası vergi muafiyetlerine değinmektedir.¹² Diğer yandan yazarın Osmanlı sayısal üstünlüğünün gerçeğe alâkası olmadığı yolundaki görüşü en azından Macar serhaddi bağlamında abartılı bulunmuştur. Genel bir eleştiri olarak Ágoston okuyucunun daha iyi yönlendirilebilmesi için böyle genel bir metinde dipnotlarda yazma eserler ve belgeler yerine Osmanlı tarihçilerine yer verilmesinin, Osmanlıca kaynakların Batı dillerindeki tercümelerine değinilmesinin yararlı olabileceğini belirtmektedir.¹³

Kitabın düzenlenmesi açısından iki eleştiri daha getirilebilir. Birincisi, Osmanlı bahriyesi, bu yüzyıllar en etkin olduğu dönem olmasına rağmen ihmal edilmiştir. İkincisi, Ágoston'un da belirttiği üzere yazar, doktora tezi IV. Murad'ın Bağdat seferi olduğundan, doğu cephesindeki durumu arşiv belgeleriyle desteklerken batı cephesiyle ilgili yargılarını iyi belgelendirememiş ve metinsel kaynaklara bağlı kalmıştır. Gelgelelim Osmanlı harbiyesinin geniş bir alan oluşu –birbirinden farklı özellikler gösteren Habsburg ve Safevi savaşları, ve apayrı bir alan olan deniz savaşları- ve haliyle değişik uzmanlık alanlarını gerektirmesi bu durumu anlaşılır kılmaktadır. Zaman zaman bariz gibi görünen bazı meselelerin vurgulanması –örneğin Osmanlıların dinî anlamda fanatik olmadıkları, diplomasinin sorun çözmede savaştan daha önemli olduğu vb.- belki Türk araştırmacılarınca gereksiz

10 Palmira Brummett, "Reviews", s. 142; Gábor Ágoston, "Reviews", s. 404.

11 Bu görüşün tipik bir örneği için bkz. Peter Sugar, "A Near Perfect Military Society: the Ottoman Empire", *War: a Historical, Political and Social Study*, L. L. Farrer (haz.), Santa Barbara: ABC-Clio, 1978, s. 95-104.

12 Rhoads Murphey, *Ottoman Warfare 1500-1700*, s. 185-191.

13 Gábor Ágoston, "Reviews", s. 405-06.

bulunabilir. Fakat kitabın öncelikle İngilizce konuşan dünyaya hitaben basmakalıp görüşleri yıkmak amacıyla yazıldığı unutulmamalıdır ve bu açıdan kitap oldukça başarılıdır. Ayrıca genç araştırmacılara temel sorun-salları tanıtmaları ve konu düzenlemesi açısından yol gösterir niteliktedir.

Osmanlı harbiyesinin makale düzeyinde iki ayrı genel değerlendirme-si daha bulunmaktadır. Gábor Ágoston'un "Ottoman Warfare in Europe 1453-1826" ve Virginia Aksan'ın "Ottoman War and Warfare 1453-1812" başlıklı makaleleri Jeremy Black tarafından hazırlanan ve erken modern dönemde harbiye meselesinin ele alınışını, Avrupa merkezli olmaktan çıkarıp dünya merkezli hale getirmeyi hedefleyen iki kitapta kendilerine yer bulmuşlardır.¹⁴ Özgün çalışmaları XVI.-XVII. yüzyıllar Macar serhaddi ve Osmanlı savaş teknolojisi üzerine yoğunlaşan Ágoston ve uzmanlık alanı XVIII. yüzyıl sonu Osmanlı-Rus Savaşları bağlamında Osmanlı harbiyesi ve devlet-toplum yapısındaki dönüşüm ilişkisi olan Aksan'ın makaleleri birbirini tamamlar niteliktedir. Her iki çalışmada öncelikle İngilizce konuşan dünyaya yönelik yazıldıkları için Murphey'in kitabında görülen 'hedef kitle' sorunu burada da göze çarpmaktadır. Bu nedenle bazı bilgiler Türk okuyucular için gereksiz tekrarlar olarak algılanabilirler. Ancak temel sorun-salların tanıtımı, dönemleme ve karşılaştırmalı yöntemlere aşinalık kazanmak açısından bu çalışmalar Türk araştırmacılar için göz ardı edilemez niteliktedir.

Ágoston konuyu 'İslami Barut İmparatorluğu 1453-1566', 'Savunmada-ki İmparatorluk 1566-1699' ve 'Geri Çekiliş ve Reform 1699-1826' şeklinde klasik dönemlemeye yakın bir şekilde ele almaktadır. Bununla birlikte mevcut yargıları köklü bir yeniden değerlendirmeye tabi tutmaktadır. Barut imparatorluğu kavramının yanıltıcı oluşu, Osmanlılar olmadan Avrupa memleketlerindeki askerî ve idari reformların, haliyle Avrupa harbiyesinin anlaşılacağı, Osmanlıların rakiplerinin aksine harp mühimmatı üretiminde kendi kendilerine yeterli oldukları, genişlemenin sanılanın aksine zenginlikten çok, ağır malî yükler getirdiği gibi görüşler bu dönemlemeye yedirilir. Yeniçeri ocağının 1567-1680 arasındaki büyümesi, Osmanlı bütçesininin 1565-1701 yıllarında verdiği açık, 1687-1701 arası ordunun mevcudiyeti ve askerî harcamaları gösterir tablolar savaş ve ekonomi arasındaki ilişkiyi göstermesi açısından oldukça yararlıdır.

14 Gábor Ágoston, "Ottoman Warfare in Europe 1453-1826", *European Warfare 1453-1815*, Jeremy Black (haz.), St. Martin Press, Inc., 1999, s. 118-144, Türkçe çeviri için bkz. *Top, Tüfek ve Süngü Yeniçağda Savaş Sanatı 1453-1815*, Yavuz Alogan (çev.), İstanbul: Kitap Yayınevi, 2003; Virginia Aksan, "Ottoman War and Warfare 1453-1812", *War in Early Modern World 1453-1815*, Jeremy Black (haz.), University College London, 1999, s. 147-175; Aksan, "Ottoman Military Matters", s. 62.

Aksan ise konuyu dört ayrı başlık altında dönemlendirmektedir: '1300-1453 Kuruluş Dönemi', '1453-1566 Emperyal Dönem', '1566-1699 İmparatorluğun Limitleri', ve '1699-1812 Uzlaş'. Tıpkı Ágoston gibi Aksan da Avrupa tarih yazıcılığında Osmanlıların görmezden gelinmesini eleştirerek ortak çözümleme birimleri önermektedir. Bu hem genel okuyucu hem de araştırmacılar için son derece dikkate değer bir kuramsal çerçeve ortaya çıkarmaktadır. Yazara göre hem Osmanlılarda hem Avrupa devletlerinde genel gidişatta göze çarpan üç unsur vardır. XVII. Yüzyıl sonunda ve XVIII. yüzyılda milis kuvvetine dayalı orduların giderek düzenli profesyonel ordulara dönüşmesi, askerî yeniliklerde yabancı danışmanların ve teknoloji transferinin rolü ve erken modern devlet ve toplum yapısının harbiyeye getirdiği kaçınılmaz sınırlamalar araştırmacılar için ortak gündem maddeleridir. Ágoston'un makalesi nasıl XVI. ve XVII. yüzyıllar için özgün bilgiler sunmaktaysa Aksan'ın makalesi de XVIII. yüzyıl için yeni ve sadece Osmanlı harbiyesini anlamak için değil, genel Osmanlı tarihini anlamak için de vazgeçilmez bilgiler ve yaklaşımlar sunmaktadır. Askerî bürokratlar yerine sivil bürokratlarca imzalanan ilk barış antlaşması olan Karlofça Antlaşması (1699), askerî anlamda gri bölge konumundaki serhadlerin oturmuşluk arz eden sınırlara dönüşmesi, kafirlerle ateşkes öngören şer'î barış kavramının sürekli barış kavramına dönüşmeye başlaması, Osmanlı İmparatorluğu'nun XVIII. yüzyılda gitgide bürokratikleştiğinin bir göstergesi olarak sunulmaktadır.¹⁵ Yaklaşımındaki bir başka yenilik ise XVIII. yüzyıl sonu Osmanlı reformlarının aslında Yedi Yıl Savaşları'nda ön plana çıkan ordu yapılandırması (askere alma sistemi), taktiksel (sahra topçuluğu ve süngü kullanımının yaygınlaşması) ve teknolojik (yeni top döküm teknikleri) gelişmeleri takip etmeye yönelik olduğu görüşüdür. Bu görüşe göre Osmanlılar Yedi Yıl Savaşları'na katılmadıkları için, bu yenilikleri ilk defa, bu savaşlara katılan ve gerekli dersleri çıkartan Rus ordusuyla savaşarak (Küçük Kaynarca Antlaşması ile son bulan 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı) tecrübe etme imkanına sahip olmuşlardı. Aksan'ın dikkate değer bir eleştirisi de ne 1736-39 Osmanlı-Rus-Habsburg Savaşlarının ne de bu dönemdeki İran Savaşlarının yeterince araştırıldığıdır. Halbuki batı cephesindeki savaşların araştırılması, Osmanlı zaferlerini Fransız diplomasisine bağlayan ve böylece 'Gerileme Dönemi' adı altında Karlofça'dan itibaren kesintisiz bir yenilgiler zinciri kurgulayan klasik yaklaşımı sorgulama imkanı tanıyabilirdi. Bu çalışmalarda doğu ve batı seferleri arasındaki gerek ordu terkihi (süvari-ya-

15 Aksan, "Ottoman War and Warfare 1453-1812", s. 147-48, 164; serhadlerin sınırlara dönüşümü için bkz. William McNeill, *Europe's Steppe Frontier 1500-1800*, The University of Chicago Press, 1964.

ya oranı) ve iâşe gibi idarî, gerekse coğrafi engeller gibi jeopolitik nedenlere bağlı farklar vurgulanmaktadır.

Makalelerin yayınlandığı kitaplarla ilgili genel sorun, birbiriyle yöntem ve yaklaşım ilişkisi olmayan farklı monografilerin derlenmesi şeklinde hazırlanmış olmalarıdır. Dolayısıyla okuyucu, öncelikle bu sorunu gidermek için hazırlayan tarafından kaleme alınmış giriş bölümlerini okumalıdır. Bunun dışında, Osmanlı bahriyesinin de yukarıda değinilen anlaşılabilir sebepler dolayısıyla ihmal edilmiş olduğunu belirtmek gerekmektedir.

Batılı olmayan devletlerin askerî yenileşme çabalarıyla ilgili bir başka monografiler bütünü David Ralston'ın *Importing the European Army: The Introduction of European Military Techniques and Institutions in the Extra-European World, 1600-1914* isimli çalışmasıdır. Ralston Rusya, Osmanlı, Mısır, Çin ve Japonya gibi Batılı olmayan devletlerde görülen Batı kaynaklı askerî reformların başarılı olabilmesi için Batı'daki idarî, mâlî ve kültürel yeniliklerin tatbikinin de zorunlu olduğunu savunmaktadır. İkinci kaynaklara dayanan kitap yeni bilgi sunmamakla beraber askerî reformların Batı dışı toplumlarda görülen büyük dönüşümler için bir lokomotif görevi üstlendiğini vurgulaması açısından konuyla ilgili bir ders kitabı niteliğindedir. Okuyucu Osmanlı haricindeki diğer Batı dışı devletlerin 'Batılılaşma' maceralarını takip edebilmekle her devletin ayrı değerlendirilmesi karşılaştırma yapmayı zorlaştırmaktadır. Osmanlı tarihi meraklıları açısından ise bu kitap iki açıdan önemlidir. Birincisi, 'Batılılaşma' sorununu Batı merkezli bir paradigmayla dünya perspektifinde ve uzun vadede (1600-1914) inceleyen olması, Osmanlı tarihçiliğinde bu süreci XIX. yüzyıla başlatan geleneksel yaklaşımı sorgular niteliktedir. İkincisi, bütün örneklerde Batılılaşma sürecinin askerî reformlarla başlamış olduğu saptaması, Osmanlı ıslahat hareketlerini sadece askerî işlere önem vermekle ve Batı'daki diğer dönüşümleri farkedememekle itham eden yüzeysel yaklaşımın yanlışlığını ortaya koymaktadır.¹⁶

Genel eserler arasında değinilmesi gereken diğer bir çalışma da Colin Imber'in *The Ottoman Empire* isimli 1300-1650 yıllarını kapsayan genel Osmanlı tarihidir.¹⁷ Denilebilir ki ilk defa ders kitabı mahiyetinde olan bir genel Osmanlı tarihinde Osmanlı harbiyesi ve bahriyesi ayrı bölümlerde tartışılacak kadar önemsenmiştir. Üç yüz yirmi beş sayfalık kitabın üç bölü-

16 David Ralston, *Importing the European Army: The Introduction of European Military Techniques and Institutions in the Extra-European World, 1600-1914*, University of Chicago Press, 1995.

17 Colin Imber, *The Ottoman Empire, 1300-1650: the structure of power*, London: Palgrave Macmillan, 2002.

münü içeren seksen sayfası 'İstihdam' (*recruitment*), 'Ordu', ve 'Donanma' başlıkları adı altında konulara ayrılmıştır. Okuyucuyu yönlendirmek amacıyla her bölüm için ayrı bibliyografya hazırlanmış olması son derece yararlıdır. İstihdam konusu aslında askerî insan gücünün ötesinde özellikle Balkan tarihçiliğinde politize edilmiş devşirme sisteminin kuruluşunun ve geçirdiği değişimlerin bir özetini vermektedir. Yazarın ana görüşü 1593-1606 Osmanlı-Habsburg Savaşı ile birlikte Yeniçeri ocağının padişahın kapı halkı ve bir köle kurumu olmaktan çıkıp, ordunun en büyük bölümünden biri ve özgür insanlardan oluşan bir kurum haline dönüştüğüdür.¹⁸ Bu bölümde yazar devşirme kurumunun kimi olumlu kimi olumsuz aşırı görüşlere kaynak teşkil etmiş olduğunu belirtip ocak ayrıcalıklarından yararlanmak isteyen hür Türklerin rüşvet vererek ocağa girdiklerine işaret ederek konuya dengeli bir bakış açısı getirmeye çalışır ki, ders kitabı mahiyetindeki bir çalışmada bu tip çözümler elzemdir.

Kitabın yedinci bölümü ordu üzerinedir ve 'XIV. yüzyıl', '1400-1590: askerî kuvvetler', '1400-1590: silahlar', '1400-1590: taktikler' ve '1590'dan sonra: askerî devrim' alt başlıklarına ayrılmaktadır. Osmanlı arşiv belgeleri ve metinsel kaynakların sınırlı olduğu XIV. yüzyıl için yazar, Bizans ve Avrupa kaynaklarını kullanarak bu dönemde Osmanlıların daha çok kırsal kontrol ederek müstahkem mevkiyi ele geçirme stratejisini benimseyen yarı düzenli hafif süvarilerden oluşan bir askerî yapıya sahip olduğu, kuşatma taktiklerini ancak yüzyılın ikinci yarısında öğrendiği saptamasında bulunmaktadır. Osmanlı ordusunun insan kaynakları ve sahra topçuluğu taktikleri ve tabur cengi denilen formasyonun öğrenilmesi açısından Osmanlı-Macar Savaşlarının önemi tartışılan diğer meselelerdir. Yazar 1606 Zitvatorok Antlaşması ile biten Osmanlı-Habsburg Savaşı bağlamında Osmanlıların muharebe taktikleri ve kuşatma savaşlarındaki ustalıklarının bu döneme kadar sürdüğünü ama tatbiki kültürel değişimler gerektiren mızraklı ve tüfekli yaya taktikleri gibi yeniliklerin XVII. yüzyılda uyarlanamadığını belirterek bölümü bitirmektedir.¹⁹

Kitabın sekizinci bölümü, başlı başına bir uzmanlık alanı olan Osmanlı bahriyesini konu edinmektedir. Imber'in doktora tezi Kanuni Sultan Süleyman dönemi Osmanlı donanması üzerine olduğu için, ele aldığımız diğer tarihçilerin aksine, bahriye konusunda daha donanımlıdır. 'Osmanlılar ve deniz', 'Gemiler', 'Gemi yapımı', 'Kaptan-ı deryalar', 'Kaptanlar ve tayfalar' ve 'Askerî kuvvetler' alt başlıkları altında Osmanlı bahriyesinin bu dönem-

18 A.g.e., s. 130.

19 A.g.e., s. 275-280.

deki gelişiminin savaflara dayalı kronolojik bir özetini vermekten çok, tıpkı ordu bölümünde olduğu gibi kurumsal, idarî, malî, teknolojik, malzeme ve insan kaynakları açısından bir çözümlemeyi yeğlemektedir. Böylece okuyucuya konunun bir panoramasını sunmaktadır. Bahriye ile ilgili daha geniş bir değerlendirme aşağıda yapılacağından burada yazarın ana görüşünü vermek yeterli olacaktır: En üstün zamanlarında bile Osmanlı bahriyesinin gücü, gemi yapım tekniklerindeki ilerilik veya yetmiş insan gücü değil, malî, malzeme ve insan kaynaklarının bolluğu ile ilgiliydi.²⁰ Murphey'i eleştirirken Ágoston da bu dönemde henüz 'savaş kazanan silah' kavramı mevcut olmadığından askerî gücün üretilen silahların kalitesinden çok bolluğuna dayandığını belirterek Osmanlıların malî imkanları, kaynak bolluğu ve silah üretimini görece merkezileştiren idarî becerilerinden dolayı daha fazla silah üretebildiklerini saptamaktadır.²¹

Imber'in ele alınan dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nu bir askerî organizasyon olarak tanımlaması Osmanlı harbiye ve bahriyesine gereken önemi vermesinin asıl nedeni gibi gözükmektedir. Ona göre Osmanlılar, 1593'ten itibaren askerî üstünlüklerini kaybetmeye başlasalar da XVIII. yüzyılın sonuna kadar kaynak bollukları ve yönetim becerileri sayesinde uzun süren savaflarda ordularını iâşe edebilmişlerdir. Bu saptamalara katılmakla beraber, Osmanlıların her şeyden önce bir askerî organizasyon olduğu görüşüne temkinli yaklaşmak gerekmektedir. Zira bunun bir delili olarak öne sürdüğü siyasî yapının ordu yapısını yansıtması, bir başka deyişle sivil hükümet ve askerî yönetim arasında fark bulunmaması bu dönemde sadece Osmanlılara özgü değildi. Diğer yandan Osmanlı padişahının kâdir-i mutlaklığının sorgulanması kitabın önemli katkılarından biridir.²² Umulur ki harbiye ve bahriyeye ayrı önem atfeden bu genel çalışma bundan sonraki genel çalışmalar için bir örnek teşkil etsin.

Genel Konular ve Yaklaşımlar

Osmanlı Yayılışının Doğası: Serhad Çalışmaları

Kuruluş dönemi üzerine yapılan çalışmalar, her ne kadar doğrudan askerî tarih çalışmaları olarak nitelendirilemezlerse de, Osmanlı Beyliği'nin başarısını bir sınır beyliği olmasında ve gazâ ruhunda aramaları açısından sınır çalışmalarına dahil edilebilirler. Kuruluş dönemiyle ilgili iyi bilinen

²⁰ A.g.e., s. 315.

²¹ Ágoston, "Reviews", s. 405.

²² Colin Imber, *The Ottoman Empire*, s. 324.

tartışmalara girmeden diyebiliriz ki, Osmanlı başarısının indirgendiği gazâ ideolojisi yerine Osmanlı harbiyesinde dürtüsel bir etken olarak gazâ ruhundan bahsetmek çok etkenlilik üzerinde duran modern askerî tarihçiliğe daha uygun bir yaklaşımdır.²³

Osmanlı yayılışını anlamak için gazâ ideolojisi dışında yapısal etkenler üzerinde de durulmuştur. Özellikle XIV-XVI. yüzyıllar üzerinde yoğunlaşan bu yaklaşıma Halil İnalçık'ın "Ottoman Methods of Conquest" isimli makalesi öncülük etmiştir denilebilir.²⁴ İnalçık'ın artık anonimlik kazanmış görüşüne göre, Osmanlı fetihleri önce nominal bağlılığı sonra da doğrudan yönetimi öngören iki aşamalı bir süreç idi. Bu süreçte belirleyici olan, yazarın "tutucu" olarak adlandırdığı, fethedilen bölgedeki aristokrasiyi tımar sistemine katarak işbirliği geliştirmeye dayalı Osmanlı politikası idi. "Şenlendirme" olarak adlandırılan zorunlu iskân siyaseti de bu entegrasyonu hızlandırıyordu. Makalenin kanımca en önemli saptamalarından biri, I. Beyazıt ve II. Mehmet dönemlerinde savaşçı ve barışçı hiziplerin ortaya çıkmasından anlaşıldığı gibi yayılma siyasetinin bilinçli bir tercih olduğudur ki, bu görüş Osmanlıların bir savaş makinası olmadığı imasını taşımaktadır.

Serhad çalışmalarının yoğunluk kazandığı bir bölge Macar serhaddidir. Konunun geniş kitlelere tanıtılmasında McNeill'in *Europe's Steppe Frontier 1500-1800* isimli kitabının rolü yadsınamaz.²⁵ McNeill, Osmanlıların Avrupa serhadlerini Macaristan'ı da kapsayacak şekilde Tuna serhaddi ve Kırım'ı kapsayacak şekilde Pontik serhaddi olarak ikiye ayırmaktadır. Üç tarımsal imparatorluk arasında gri bölge konumunda kalmış, güvenlik amacıyla nüfusu başka yerlere aktarılmış, tarıma kapalı bu serhadlerin 1800'lere doğru özellikle Rusya ve Habsburgların bilinçli iskân ve tarım politikala-

23 Gazâ tartışması için bkz. Paul Wittek, *The Rise of the Ottoman Empire*, New York: B. Franklin, 1971; M. Fuad Köprülü, *The Origins of the Ottoman Empire*, çev. ve haz. G. Leiser, Albany: New York, State University of New York Press, 1992; R. P. Lindner, *Nomads and Ottomans in medieval Anatolia*, Bloomington: Indiana University Press, 1983; Cemal Kafadar, *Between Two Worlds: the construction of the Ottoman state*, Berkeley: University of California Press, 1995; tartışmanın bir özeti ve daha esnek bir gazâ/gazi tanımı için bkz. Heath W. Lowry, *The Nature of the Early Ottoman State*, State University of New York Press, 2003, özellikle birinci bölüm "The Debate to Date", s. 5-15 ve dördüncü bölüm "What Could the Terms Gaza and Gazi Have Meant to the Early Ottomans?", s. 45-55; ayrıca dönemin egemen entelektüel akımlarının Wittek'in düşüncelerini şekillendirmesi üzerine bkz. Colin Heywood, "Wittek and the Austrian Tradition", *Journal of the Royal Asiatic Society*, 1988 sy. 1, s. 7-25.

24 Halil İnalçık, "Ottoman Methods of Conquest", *Sudia Islamica*, 1954, sy. 2, s. 104-129; yayılmanın sosyal etkenlerini öne çıkarması açısından bkz. Ömer Lütfi Barkan, "İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", *Vakıflar Dergisi*, 1942, sy. 2, s. 279-386.

25 William H. McNeill, *Europe's Steppe Frontier 1500-1800*.

rı ile serhad olmaktan çıkarılıp imparatorlukların ana gövdelerine eklemelendirildiğini savunmaktadır. Bu çalışmada dönemleme her ne kadar siyasi tarihe dayanıyorsa da, jeopolitik şartlara yoğunlaşma ve siyasi olayları sosyal ve ekonomik etkileriyle birarada ele alma çabası göze çarpmaktadır. Gelgelelim yazar serhad halklarından çok bu üç imparatorluğun serhad politikalarına eğilir. Osmanlıların Avrupa serhadleri arasında hiçbir nitelik ayırımına gitmeyen bu yaklaşıma bir tepki, Macar serhaddi çalışmalarına öncülük eden Macar Türkiyatçılarından gelmiştir. Konunun uzmanı Macar tarihçilerin bulgularını daha geniş bir kitleye duyurma çabasıyla dört kitaplık bir serinin ikinci kitabı olarak Fodor ve Dávid tarafından hazırlanan *Ottomans, Hungarians, and Habsburg in Central Europe*²⁶ isimli derleme, okuyucuları Macar serhaddi ile ilgili diğer çalışmalara yönlendirmektedir. Gelgelelim kitabın bir değerlendirmesini yapan Stein'in da belirttiği gibi kitabın genel bibliyografyası bu amaçla sadece Macar tarihçilerin son dönem serhad çalışmalarını kapsamakta ve okuyucu makalelerde değinilen çalışmaları dipnotlardan takip etmek zorunda kalmaktadır.²⁷

Pálffy'nin, Macar serhaddindeki Habsburgların kalelerden örülü savunma ağını konu alan makalesi, Hegyi'nin Osmanlıların karşı kaleler ağını inceleyen çalışması ve Ágoston'un Osmanlı savunma sisteminin mali yükünü Habsburglarınki ile karşılaştırmalı tartıştığı makalesi McNeill'in iddia ettiğinin tersine Macar serhaddinin bu dönemde dünyanın en fazla istihkâm edilmiş bölgelerinden biri olduğunu göstermektedir.²⁸ Kanımca

26 Géza Dávid and Pál Fodor (haz.), *Ottomans, Hungarians, and Habsburgs in Central Europe*, Leiden: Brill, 2000; serinin ilk kitabı Dávid and Fodor (haz.), *Hungarian-Ottoman Military and Diplomatic Relations in the Age of Süleyman the Magnificent*, Budapest: Loránd Eötvös University, 1994; Fischer-Galati-Király (haz.), *Essays on War and Society in East Central Europe, 1740-1920*, New York: Boulder, 1987; özellikle Moğaç Savaşıyla ilgili çalışmalar için Király-Bak (haz.), *From Hunyadi to Rakoczi, War and Society in Late Medieval and Early Modern Hungary*, New York: Brooklyn College Press, 1982; Moğaç öncesi Macar serhaddinin durumu için F. Szakaly, "Phases of Turco-Hungarian warfare before the Battle of Mohacs", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 1979, c. 5, sy. 33 (1), s. 65-111; bu serhadde hissedilen Türk korkusunun Alman prensliklerinden para sızdırmak için Kutsal Roma-Germen İmparatorunca nasıl kullanıldığı ve bu serhaddin Protestanlığın yayılmasını kolaylaştırması üzerine J. Elliott, "Ottoman-Habsburg Rivalry: The European Perspective", *Süleyman the Second and His Time*, İnalçık-Kafadar (haz.), İstanbul: Isis Press, 1993.

27 Mark Stein, "Reviews", *The Turkish Studies Association Bulletin*, İlkbahar 2001, c. 25, sy. 1, s. 75-77; Aksan, "Ottoman Military Matters", s. 56-57.

28 Géza Pálffy, "The Origins and Development of the Border Defense System Against the Ottoman Empire in Hungary"; Klára Hegyi, "The Ottoman Network of Fortresses in Hungary", s. 163-195; Gábor Ágoston, "The Costs of the Ottoman Fortress-System in Hungary in the Sixteenth and Seventeenth Centuries", s. 195-229, *Ottomans, Hungarians, and Habsburgs in Central Europe*; bu serhadde savaşın maliyetiyle ilgili ayrıca bkz. Caroline Finkel, "The Cost of Ottoman Warfare and Defense", *Byzantinische Forschungen*, 1990, sy. 16, s. 91-103.

en ilginç bulgulardan biri Hegyi ve Ágoston'un gösterdiği üzere, Osmanlıların kalelerini nispeten ucuza mâledebildikleridir. Diğer yandan Ágoston, hem Habsburgların hem Osmanlıların Macar serhaddindeki harcamaları başka bölgelerin gelirleriyle karşıladıklarını, yani Osmanlılar açısından fethin malî anlamda kar değil zarar getirdiğini saptar ki, bu emperyal bir yapının yayılmasının her zaman ekonomik nedenlere bağlı olamayacağına dair bir işarettir. Kelenik'in makalesi ise, askerî devrimin ilk defa Macaristan'da ortaya çıktığı sonucu abartılı olsa dahî, Macar serhaddinin askerî devrimin etkisiyle bir dönüşüm içinde olduğunu göstermesi açısından önemlidir.²⁹ Kitabın bir başka katkısı ise, gönüllülerin Macar serhaddine olan yüksek rağbetini gösteren Fodor'un makalesidir. Yazar bu dönemde gönüllülerin Osmanlı ordusunun ortalama yüzde yirmisini oluşturduğunu saptamakta ve savaştan sonra hayatta kalan çoğu gönüllüye –en azından 1575 Osmanlı seferinde- tumar verildiğini belirtmektedir ki, bu sonuç Osmanlı ordusunu motive eden nedenlere bir ışık tutması açısından son derece önemlidir.³⁰ Dávid de çoğunlukla savaş ve çatışmalar üzerinde duran serhad çalışmalarının kapsamını genişletmek için bir mikro-tarih denemesine girişerek voyvodalıktan Buda vâililiğine uzanan Kasım Beyin serhadde edindiği kariyeri ve hâne halkı için yarattığı kariyer fırsatlarını konu edinmekte ve Macaristan'daki Osmanlı harbiyesinde bireysel motivasyonu anlamak için yeni bir pencere açmaktadır.³¹ Ágoston'un askerî kültür ve materyal kültür gibi savaşın çok ötesine geçen farklı alanlardaki karşılıklı etkileşimi konu alan makalesi de serhad çalışmalarının ne şekilde zenginleştirilebileceğine dair bir ipucu vermektedir. Macar serhaddinde diğerlerinden farklı olarak toplu din değiştirme olaylarının görülmemesini ve Müslüman ve Hristiyanların nadiren birarada yaşamalarını ön plana çıkaran geleneksel Macar tarih yazımına bir tepki olarak yazar, memnu eşya (*merces prohibitaë*) ticaretinin doğurduğu kültürel etkileşime dikkat çekmektedir.³²

XVIII. Yüzyıl serhad çalışmalarında göze çarpan bir eser, Hickok'un aslen bir doktora tezi olan *Ottoman Military Administration in Eighteenth*

29 József Kelenik, "The Military Revolution in Hungary", *Ottomans, Hungarians, and Habsburgs in Central Europe*, s. 117-163.

30 Fodor, "Making a Living on the Frontiers: Volunteers in the Sixteenth-Century Ottoman Army", *Ottomans, Hungarians, and Habsburgs in Central Europe*, s. 229-265.

31 Dávid, "An Ottoman Military Career on the Hungarian Borders: Kasım Voyvoda, Bey and Pasha", *Ottomans, Hungarians, and Habsburgs in Central Europe*, s. 265-297.

32 Ágoston, "Muslim-Christian Acculturation: Ottomans and Hungarians from the fifteenth to the seventeenth centuries", *Chrétiens et Musulman À La Renaissance: actes du 37e colloque international du CESR (1994)*, B. Bennassar-R. Sauzet (haz.), Paris: Honoré Champion Éditeur, 1998, s. 293-303.

Century Bosnia isimli çalışmasıdır.³³ Bu çalışma Bosna milis kuvvetlerinin, XVIII. yüzyıl sonlarına doğru sosyo-ekonomik değişimlerin sonucu olarak girdiği çözülme sürecini anlatmaktadır. Yazara göre malikâne sisteminin milis kuvvetlerinin gelir kaynaklarına musallat olmasıyla milisler, hem gelirsiz kalmış, hem de yeni sisteminin yolaçtığı yönetsel karmaşayla güçten düşmüş ve 1787-1791 Osmanlı-Habsburg Savaşı'nda başarısız olmuşlardır. Yazar serhad çalışmalarında savaşın ötesine geçerek, devlet-toplum ilişkilerine ışık tutacak şekilde yeni bir bakış açısı getirmektedir. Açıkça belirtilmese de aslında malikâne sisteminin girişi, uzun vadede Bosna halkı ile İstanbul arasındaki ortak çıkar ve işbirliğinin sona ereceğinin bir işaretidir. XVIII. Yüzyıl bağlamında serhadler yoluyla devlet-toplum ilişkisinde yaşanan dönüşüme değinen bir başka çalışma, Virginia Aksan'ın "Locating the Ottomans Among Early Modern Empires" isimli makalesidir.³⁴ Aksan tıpkı McNeill gibi, ama daha incelikli bir şekilde Osmanlı, Habsburg ve Rus imparatorluk sistemlerini ve bunların tebaa gözündeki meşruiyetlerini, farklı toplumsal etmenleri sisteme katabilmede gösterdikleri beceri açısından karşılaştırmaktadır. Sonuç olarak Osmanlıların sadece topraklarının değil, özellikle Hristiyan Balkan halklarının gözündeki meşruiyetlerinin de Rusların lehine azaldığını saptamaktadır. Kaldı ki Osmanlılar da, her savaşta rakipleriyle daha fazla işbirliğine giren Balkan tebaaya karşı güvensizlik hissi geliştirir ve sistemini Hristiyanları dışlayacak biçimde katılaştırır ki, bu ele alınan dönemde serhadlerin açık ve kesin bir şekilde tanımlanmış sınırlara dönüştüğünü ve serhad halkları için kimlik sorunlarının başladığını göstermektedir.

Avrupa serhadleri haricinde Memlük, Safevi, Kafkas serhadlerinden ve Garb ocaklarından da bahsedilmelidir. Osmanlı-Memlük ilişkilerinde daha çok Osmanlı askerî başarısızlıklarıyla şekillenen 1485-1491 dönemi için Shai Har-El'in çalışmasına başvurulmalıdır. Özellikle sınır güvenliği için tampon beylikler oluşturmaya dayalı Memlük serhad politikasının Bizans İmparatorluğu'nun benzer politikalarıyla ilişkilendirilmesi Aksan'a göre, 1300-1500 arası Osmanlı askerî tarih çalışmaları için bir model oluşturabilecek düzeydedir. Ayalon'un, Memlüklerin ateşli silahların tatbikindeki başarısızlıklarını tahlil ettiği klasik çalışması ile birlikte bu kitap, Memlük ser-

33 M. R. Hickok, *Ottoman Military Administration in Eighteenth Century Bosnia*, New York Leiden: Brill, 1997; Aksan, "Ottoman Military Matters", s. 59-60.

34 Virginia Aksan, "Locating the Ottomans Among Early Modern Empires", *Journal of Early Modern History*, 1999, s. 3; serhadlerin sınıra dönüşmesi üzerine Habsburg İmparatorluğu için bkz. G. E. Rothenberg, *The Military Border in Croatia 1740-1881: a study of an imperial institution*, Chicago: University of Chicago Press, 1966.

haddinin özgünlükleri hakkında okuyucuya bir fikir verir mahiyettedir.³⁵ Safevi serhaddi için öncelikle Woods'un bölgeye egemen olan siyasî kültür ve bunun serhad politikaları üzerine olan etkisini tartıştığı Akkoyunlular kitabına bakılmalıdır. Konuyla ilgili en önemli çalışmalardan kabul edilen Adel Allouche'nin Osmanlı-Safevi çatışmasının kökenlerine dair incelemesi, konuyla ilgili görüşlere ve diğer çalışmalara rehberlik etmektedir.³⁶ Remzi Kılıç'ın yeni yayınlanan kitabı *Osmanlı-İran Siyasî Antlaşmaları* bir başvuru kaynağı olarak araştırmacılar için önemli bir eksikliği doldurmaktadır.³⁷ IV. Murad'ın Bağdat Seferi ile özdeşleştirilen XVII. yüzyıl Osmanlı-Safevi çatışmaları için Murphey'in IV. Murad'ın Bağdat Seferini konu alan yayınlanmamış doktora tezi, askerî tarih açısından en önemli kaynaktır. XVI- II. yüzyılın ilk yarısında tekrar hareketlenen bu serhad üzerine Olson ve Itzkowitz'in yayınlanmamış doktora tezlerinde de geniş malumat vardır.³⁸

Andrew Hess'in kitabı *The Forgotten Frontier*, XVI. yüzyılda Osmanlılar ile İspanya Habsburgları arasında serhad halini almış Kuzey-batı Afrika'yı konu almaktadır. Yazar konuya askerî etkileşim açısından yaklaşarak Braudel'in aksine Akdeniz dünyasının bütünlüğünden ziyade, Hristiyan-Müslüman çatışmasına dayalı ayrılığını vurgulamaktadır.³⁹ Cengiz Orhon-

35 Shai Har-El, *Struggle for Domination in the Middle East: The Ottoman-Mamluk War, 1485-94*, Leiden: Brill, 1995; Aksan, "Ottoman Military Matters", s. 56; David Ayalon, *Gunpowder and Firearms in the Mamluk Kingdom; a challenge to a mediaeval society*, London: Cass, 1956; bu eserin klasik eleştirisi için bkz. İnalçık, "Bibliyografya", *Belle-ten*, c. XXI, sy. 83, July 1957.

36 John Woods, *The Aqqyunlu: Clan, Confederation, Empire*, gözden geçirilmiş yeni baskı, Salt Lake City: University of Utah Press, 1999; Adel Allouche, *The Origins and Development of the Ottoman-Safavid Conflict 906-962/ 1500-1555*, Islamkundliche Untersuchungen, Berlin, 1983.

37 Remzi Kılıç, *XVI ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı-İran Siyasî Antlaşmaları*, İstanbul: Tez Yayınları, 2001; ayrıca bkz. B. Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasî Münasebetleri (1578-1612)*, İstanbul: Fetih Yayınları, 1993; Şehabeddin Tekindağ, "Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi", *Tarih Dergisi*, 1968, sy. XVII, s. 49-78.

38 Rhoads Murphey, *The Functioning of the Ottoman Army Under Murad IV (1623-1639/1032-1049): key to the understanding of the relationship between center and periphery*, 2 cilt, yayınlanmamış doktora tezi, Chicago Üniversitesi Tarih Bölümü, 1979; R. Olson, *The Siege of Mosul: War and Revolution in the Ottoman Empire 1720-43*, yayınlanmamış doktora tezi, Indiana Üniversitesi, 1973; kopyası için Xerox University Microfilm Michigan: Ann Arbor 1975; Norman Itzkowitz, Mehmed Raghıb Pasha: the making of an Ottoman grand vezir, yayınlanmamış doktora tezi, Princeton Üniversitesi, 1959; kopyası için Xerox University Microfilm Michigan: Ann Arbor, 1974; ayrıca bkz. H. Sahillioğlu, "Dördüncü Murad'ın Bağdat Seferi Menzılnamesi", *Belgeler*, 1967, sy. II, s. 1-35; A. S. Ünver, "Dördüncü Sultan Murad'ın Revan Seferi Kronolojisi", *Belleten*, 1952, sy. XVI, s. 544-577; M. Aktepe, *1720-1734 Osmanlı-İran Münasebetleri ve Silahşör Kemani Mustafa Ağa'nın Revan Fetihnamesi*, İstanbul Üniversitesi, 1970.

39 Andrew Hess, *The Forgotten Frontier: a history of the sixteenth-century Ibero-African frontier*, Chicago: University of Chicago Press, 1978.

lu'nun *Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti Habeş Eyaleti* ise konuyla ilgili tarih yazıcılığımızda yapılan en kapsamlı çalışmadır.⁴⁰

Görüldüğü gibi diğer serhadler Macar serhaddine oranla ihmal edilmiştir. Serhad çalışmalarının daha çok savaş ve çatışmalara yoğunlaştığını, kültürel etkileşim –örneğin materyal kültür, din değiştirme vb.- meselelerini ihmal ettiğini de söyleyebiliriz. Kaldı ki, bu sınırlı ilgi alanında dahî serhaddin oluşumunda coğrafi ve jeopolitik şartlar üzerinde pek durulmamıştır. Osmanlı serhad çalışmalarının nispeten azlığından yakınan Ágoston değişik serhadleri çalışacak araştırmacılar için ortak bir araştırma modeli önermektedir. Çevresel şartları da içine alacak şekilde askerî cephenin oluşumu, cephedeki mevcut askerî güç ve cephenin malî bedeli serhad çalışmalarının çerçevesini çizebilecek üç önemli konudur. Bu konulara yoğunlaşmak suretiyle bir cephenin sosyal, askerî ve malî maliyeti daha iyi ortaya çıkartılabilir.⁴¹

İnsanî Kaynaklar ve Osmanlı Harbiyesinin Beşerî Yapısı

Osmanlı ordusunun yapısı, geleneksel tarih yazıcılığımızda -Uzunçarşılı'nın gayet güzel sınıflandırdığı şekilde- merkezî kuvvetler (Kapıkulu Ocakları), taşra kuvvetleri (Tımarlı Sipahiler), akıncılar, gönüllüler ve imtiyazlı eyalet kuvvetleri olarak ayrılmakla beraber, bu sorunsuz bir sınıflandırma değildir. Örneğin paşaların kapı halklarının bu sınıflandırmada nereye düştüğü muğlaktır. Kaldı ki yeniçerilerin, gideri padişahın özel gelirlerinden karşılanan (havass-ı hümayun) özel koruma birliği mi olduğu, yoksa imparatorluğun düzenli ordusu olarak mı algılanması gerektiği tartışmalıdır. Osmanlı ordusunu garnizon kuvvetleri (mustahfiz kuvvetler) ve muharip kuvvetler olarak ayırmanın daha işlevsel olabileceği de söylenmiştir.⁴² Hatta 'Osmanlı ordusu' tabiri yerine, bu dönemde şiddet kullanımı modern dev-

40 C. Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti Habeş Eyaleti*, İstanbul Üniversitesi, 1974; "1559 Bahreyn Seferine Aid bir Rapor", *Tarih Dergisi*, 1961, sy. XVII, s. 1-17; ayrıca bkz. Ahmet Kavas "Osmanlı Devleti'nin Müslüman Harar Emirliğiyle Münasebetleri ve Hristiyan Habeşistan (Etiyopya) İmparatorluğu ile Yakınlaşmasına Etkisi", *Pax Ottomana: studies in memoriam*, Prof. Dr. Nejat Göyünç, Kemal Çiçek (haz.), Haarlem: Sota; Ankara: Yeni Türkiye, 2001, s. 443-465.

41 Ágoston, "Macaristan'da Osmanlı-Habsburg Serhadı (1541-1699): Bir Mukayese", *Osmanlı*, c. I, Eren (haz.), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2000, s. 443-451; Mutlaka bakılması gereken bir çalışma bu makalenin yazılmasından sonra çıktı, bkz. *International Journal of Turkish Studies*, "Osmanlı serhadleri özel sayısı", Kemal Karpat (haz.), kış 2003, cilt 9.

42 Bu tartışma için Imber'in 7. bölümüne müracaat ediniz; merkezî ve taşra bürokrasisinde 'kapısı mükemmel' paşaların artan önemi için bkz. Metin Kunt, *The Sultan's Servants: the transformation of Ottoman provincial government 1550-1650*, New York: Columbia University Press, 1983; garnizon-muharip kuvvetler ayırımı için bkz. Caroline Finkel, *The Administration of Warfare: the Ottoman Military Campaigns in Hungary, 1593-1606*, Wien: VWGO, 1988, s. 24-25.

letlerde olduğunun aksine siyasî merkezin tekelinde olmadığı için 'imparatorluk kuvvetleri' gibi bir tabir daha yerinde olabilir. Ancak kullanım kolaylığı açısından 'Osmanlı ordusu' tabirini kullanmaya devam edeceğim. Konuya giriş olarak Uzunçarşılı'nın *Kapıkulu Ocakları* isimli eseri vazgeçilmez bir kaynaktır. Ancak bu eser ağırlıklı olarak XV-XVI. yüzyılları ele almış olup zaman içindeki dönüşümleri yeterince gösteremez ve bu dönem için olan bulguları diğer dönemlere de teşmil eder. Ayrıca yer yer belge kıtlığı dolayısıyla çözümleyici olmaktan ziyade betimleyici olabilmektedir. Macar tarihçi Kaldy-Nagy'nin çalışması ise, kuruluş dönemindeki Osmanlı ordusunun askerî yapısı üzerine yapılmış en iyi İngilizce çalışmadır. İncalcık'ın yukarıda ismi geçen çalışmasıyla birarada okunduğunda Osmanlıların Balkanlar'daki yayılmasının yapısal çerçevesini çizmektedir.⁴³

Osmanlı ordusunun yapısı aslında sürekli bir dönüşümün yaşanmakta olduğuna işaret etmektedir. Zaman içerisinde birçok göçebe topluluğun tımarlı sipahiye dönüşmesi, Yeniçeri ocağının Osman Gazi zamanından beri bilinen, sultanın özel muhafızları konumunda olan nökerlerin yerini alması, başlangıçta ordunun belkemiği olan yaya ve müsellemlerin Kapıkulu Ocakları'nın kurulmasından sonra geri hizmete alınması, serhadlerin Anadolu ve Balkanlar'dan İran ve Macaristan'a kaymasıyla akıncıların yer değiştirmeleri bu dönüşüme işaret etmektedir. Tımar sisteminin bozulması ve Yeniçeri Ocağı'nın kalabalıklaşması ile sona eren ve İncalcık'ın 'klasik' diye tabir ettiği dönemde (1453-1566-) imparatorluk sürekli dönüşüm içerisindeyken, 'klasik'in neye tekabül ettiği açık değildir. Halime Doğru'nun Osmanlıların ilk sancağı olan Sultanönü sancağı bazında, yaya ve müsellemler teşkilatının XV-XVI. yüzyıllardaki dönüşümünü inceleyen çalışması bu açıdan son derece önemlidir. Gayet teşkilatlı olan bu kuvvetlerin geri hizmete kaydırılarak 'klasik' yapısının sona ermesiyle yaya ve müsellemler çocukları kariyer kaygısına düşmüş ve dönemin suhte enflasyonuna ışık tutarçasına İlmîye'ye kayıp müderris, kadı ve kadı naipliğine dek yükselbilmişlerdir.⁴⁴

Osmanlı ordusunun XVI. yüzyıl ortalarından itibaren ateşli silahların yayılması ile yeni bir değişim sürecine girdiği ve bu bağlamda 1593-1606

43 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, c. I/II, Ankara: TTK, 1943; Gyula Kaldy-Nagy, "The First Centuries of the Ottoman Military Organization", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 1977, c. 31, sy. 2, s. 147-183; ayrıca bkz. S. Jr. Vryonis, "Byzantine and Turkish Societies and Their Sources of Manpower", *War, Technology and Society in the Middle East*, V. J. Parry and M. E. Yapp (haz.), London: Oxford University Press, 1975, s. 125-152.

44 Halime Doğru, *Osmanlı İmparatorluğunda Yaya-Müsellemler-Taycı Teşkilatı (XV. ve XVI. Yüzyılda Sultanönü Sancağı)*, İstanbul: Eren, 1990, özellikle s. 168; Kaldy-Nagy, "The Conscripted of the Müsellemler and Yaya Corps in 1540", *Studies in Honour of Julius Nemeth*, Budapeşte, 1976.

Osmanlı-Habsburg Savaşlarının önemi vurgulanagelmiştir. Askerî tarih açısından tüm bunların önemi, Osmanlı ordusunun insanî kaynaklar yönünden yapısının değiştiğine ve yüzyıl sonu savaşlarıyla beraber ordunun gitgide leventlere dayandığına işaret etmesidir. Bu görüşe göre, seferler sonunda terhis edilen leventler bir kez elde ettikleri ayrıcalıklı askerî statüden reaya statüsüne indirilmeyi kabul etmiyor, ya paşalara kapılanmak ya da haydut çetelerine katılmak yoluyla, kırsalda ciddi sosyo-ekonomik ve siyasî buhranlara sebep oluyorlardı. 1593-1606 Osmanlı-Habsburg Savaşları'nı sadece Osmanlı harbiyesi için değil sosyo-ekonomik ve siyasî yönlerden de bir kırılma noktası olarak ele alan İnalçık, kendi özgün çalışmaları ve özellikle Uluçay ve Akdağ'ın bulguları doğrultusunda bu değişimleri, Avrupa tarihindeki benzer dönüşümleri inceleyen 'XVII. yüzyıl krizleri' literatürüyle ilişkilendirmiştir. İnalçık "Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600-1700" başlıklı makalesinde iltizam ve sonrasında mali-kâne sistemi, olağanüstü vergilerin olağanlaşması, yerel âyanın güçlenmesi ile şekillenen bu değişimleri doğrudan doğruya 'gerileme' olarak değil de, 'dönüşüm' olarak görmüş ve bu bakış açısı Osmanlı çalışmalarında adeta yeni bir çığır açmıştır.⁴⁵

Ateşli silahların yayılışı ile doğası, dönemi ve nedenleri bugün bile açıklığa kavuşturulamamış olan Celaliler arasındaki ilişkiye ilk dikkat çeken tarihçiler, Çağatay Uluçay ile Mustafa Akdağ'dır.⁴⁶ Meselenin sosyal boyutlarını ortaya koymak için kadı sicillerini kullanan bu tarihçilere ek olarak, Jennings'in Kayseri kadı sicillerine dayanarak yaptığı çalışma ve İnalçık'ın

45 İnalçık, "Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600-1700", *Archivum Ottomanicum*, 1980, s. 6.

46 Çağatay Uluçay, *XVII. Asırda Saruhan'da Eşkiyalık ve Halk Hareketleri*, İstanbul, 1944; Mustafa Akdağ, *Celali İsyanları 1550-1603*, İstanbul, 1963; öncelikle kimin Celâli olduğu açık değildir; örneğin suhte ayaklanmaları da kapı halkıyla isyan eden bir paşa da Celâli olarak adlandırılabilir. Celâli isyanlarının hangi dönemi kapsadığı da oldukça sorunludur. Bazı tarihçiler XVII. yüzyıldaki bütün kırsal ayaklanmaları Celâli isyanları olarak ele alır, bkz. S. Faroqi, "Seeking Wisdom in China: an attempt to make sense of Celali Rebellions", *Zafarname, Memorial Volume of Felix Tauer*, Veseley-Gombar (haz.), Praha: Enigma Corporation, 1996 ve *Coping with the State: Political Conflict and Crime in the Ottoman Empire, 1150-1770*, İstanbul: Isis Press, 1995; diğerleri bu isyanları 1580-1603 tarihleriyle sınırlandırır bkz. Akdağ ve W. J. Griswold, *The Great Anatolian Rebellion 1000-1020/1591-1611*, Berlin: K. Schwarz, 1983. Küçük Buz Çağı ve Celâliler arasında bir ilişki olabileceğine dair bkz. Griswold ve Peter. I. Kuniholm, "Archaeological Evidence and Non-Evidence for Climatic Change", *The Earth's Climate and Variability of the Sun Over Recent Millennia*, S. J. Runcorn-J. C. Pecker (haz.), Phil. Trans. R. Soc. Lond. A 1990, s. 645-55; nüfus artışı ve Celaliler üzerine M. Cook, *Population Pressure in Rural Anatolia, 1450-1600*; Celalilerin niçin sadece Anadolu'da ortaya çıktığı cevapsız kalmıştır; nüfus artışının itici güç olduğu tartışıldığı gibi Celaliliğin cazipliği de öne sürülür bkz. Faroqi, "Seeking Wisdom in China."

özellikle Uluçay ve Akdağ'ın bulguları üzerine oturttuğu ateşli silahların yayılışının sosyal-siyasî sonuçlarıyla ilgili makalesi konuyla ilgili ilk İngilizce eserlerdir. Daha önce kullanılmamış olan Portekiz kaynaklarına müracaat etmesi açısından Salih Özbaran'ın Hindistan'da ateşli silahların yayılmasında Osmanlıların rolünü incelediği çalışması da göz ardı edilmemelidir.⁴⁷

1593-1606 Osmanlı-Habsburg Savaşları ile ilgili mevcut tek monografiyi yazan Caroline Finkel, Osmanlı ordusunun değişen insanî kaynakları ve XVII. yüzyıl buhranları arasındaki ilişkiyi sorgulamıştır. Arşiv çalışmalarının sonucunda Finkel, sanıldığı gibi, bu savaşta çok sayıda levent istihdam edildiğine dair bir kanıt bulunmadığını, leventlerin çoğunun muharip olarak değil kale muhafızı olarak istihdam edilmiş olmasına binaen geniş çaplı bir terhis yaşanmadığını, zaten bu leventlerin Anadolu'dan ziyade Bosna ve Arnavutluk'tan geldikleri için Anadolu'ya geçip Celâli olmalarının zayıf bir ihtimal olduğunu ikna edici bir şekilde tartışmıştır.⁴⁸ Yine de konuyla ilgili tek monografiyi yazan Mustafa Cezar'ın çalışmasından, leventlerin XVII. yüzyıldan itibaren Osmanlı dünyasının bir gerçeği olduğu ve özellikle XVIII. yüzyılın ikinci yarısından Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye ordusu kurulana kadar da ordu için vazgeçilmez bir insan kaynağı haline geldikleri açıktır.⁴⁹

Osmanlı ordusunun insan kaynaklarındaki değişim ve kırsal alanda şiddetin doğuşu arasındaki ilişkiye, yakın zamanda yeni bir bakış açısı getirilmiştir. Karen Barkey, modern devleti şiddet kullanımını tekeline alan yapı

47 R. C. Jennings, "Firearms, Bandits, and Gun-Control: some evidence on Ottoman policy towards firearms in the possession of reaya, from judicial records of Kayseri, 1600-1627", *Archivum Ottomanicum*, 1980, s. 6; İnalçık, "The Socio-Political Effects of the Diffusion of Firearms in the Middle East", Parry-Yapp (haz.) içinde; konuyu özetleyen bir başka çalışma Mücteba İlgürel, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Ateşli Silahların Yayılışı", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Mart 1979, sy. 32, s. 301-318; Özbaran sanılanın aksine 1568 ve 1569 yıllarında beş yüz kişilik bir Osmanlı askerî heyetinin top ve tüfeklerle Aceh Sultanlığı'na vardığını, 1612 Deli kuşatmasında ise Osmanlı kuşatma tekniklerinin uygulandığını belgelemiştir bkz. Salih Özbaran, "The Ottomans' Role in the Diffusion of Firearms and Military Technology in Asia and Africa in the Sixteenth Century", *The Ottoman Response to European Expansion. Studies on Ottoman-Portuguese Relations in the Indian Ocean and Ottoman Administration in the Arab Lands during the Sixteenth Century*, Salih Özbaran (haz.), İstanbul: Analecta Isisiana XII, 1994, s. 61-67.

48 Caroline Finkel, *The Administration of Warfare: the Ottoman Military Campaigns in Hungary*. 1596 Eğri Savaşında 20.000 civarında levent vardı bkz. s. 36-46; 1683 II. Viyana Kuşatmasında 10.000, 1711 Prut Seferinde ise 20.000 civarındaydılar, bkz. Aksan, "Ottoman Military Recruitment Strategies", *Arming the State: Military Conscription in the Middle East and Central Asia 1775-1925*, Erik Zürcher (haz.), New York, 1999, s. 26-27.

49 Mustafa Cezar, *Osmanlı Tarihinde Levendler*, İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi Yayınları, 1965.

olarak gören Charles Tilly'nin etkisi altında, özellikle Uluçay ve Akdağ'ın bulgularını tarihsel sosyoloji yöntemleriyle yeniden yorumlamıştır. Yazara göre Osmanlı İmparatorluğu, çağdaşlarının aksine kırsaldaki 'mütegalibe'-yi ezmek yerine bunlara çeşitli kademelerde yöneticilik statüsü ihсан ederek geniş çaplı kırsal ayaklanmaların önüne geçmeye çalışmıştır. Bu yerel güç odaklarını ihtiyacı bitince ezen imparatorluk, bu şekilde farklı bir merkezleşme modeli izlemiştir. Bu süreçte denilebilir ki, paralı askerlik sistemi aslında merkez tarafından orduya yeni insan kaynağı sağlayan sözleşmeye dayalı meşru bir sistemdir.⁵⁰

Tilly'nin devlet oluşum modelini takip eden bir başka Osmanlı tarihçisi, Virginia Aksan, XVIII. yüzyıl Osmanlı askerî reformlarını evrimsel bir süreç olarak açıklamaktadır. Aksan bu dönemde savaş yoluyla iç ve dış şiddetin devlet tekeline alınmasının olağan olduğunu, bu süreçte toplumun üretken olmayan marjinal kesiminden düzenli ordular kurmanın vazgeçilmezliğini ve uzun vadede bu düzenli orduların, yerlerini askerlik hizmetinin zorunlu olduğu modern ordulara bıraktıklarını belirtmiştir. Bu açıdan bakıldığında Osmanlı ordusunun, XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Yeniçerilerin bir askerî güç olarak fiilen çözümlenip küçük şehir esnafına dönüşmesiyle giderek leventlere dayanmaya başlaması, II. Mahmud'un Asâkir-i Mansûre ordusunun kurulmasıyla sonuçlanacak olan sürecin bir parçasıdır. Aksan'a göre modern Osmanlı ordusunun kuruluşu, 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı ile başlatılmalıdır. Bunun nedeni ise, ilk defa bu savaşta Yeniçerilerin neredeyse iki katı kadar leventin -100.000 civarında- daha ilk yıl cepheye ulaşmış olmasıdır. Aksan'ın dikkat çektiği bir başka mesele de bu leventlerin çoğunlukla mirî leventat olduklarıdır. Maaşları merkezden ödenen leventlerin çokluğu ve bunların sözde gönüllü, gerçekte zorunlu milis kuvveti olmaları, asker istihdamı ve mobilizasyonu işlerinde merkezin artan rolüne işaret eder. Aksan bu geçiş döneminde askerler arasında amaç birliği olmayışını, yönetim kademesindeki otorite eksikliğini ve milislerin doğası itibarıyla disiplinsiz ve talimsiz olmalarını yenilgilerin ger-

50 Karen Barkey, *Bandits and Bureaucrats*, Ithaca, New York: Cornell University Press, 1994; Osmanlı tarih yazıcılığındaki merkezleşme – adem-i merkezleşme tartışmasına giriş için bkz. İnalçık, "Centralization and Decentralization in Ottoman Administration", *Studies in Eighteenth Century Islamic History*, T. Naff-R. Owens (haz.), Carbondale and Edwardsville, 1977; Charles Tilly'ye göre modern, merkezi, rasyonel ve bürokratik devletin yaratılmasında zulüm (düzenli orduların kuruluşu ve süreç içinde zorunlu askerlik hizmetinin ortaya çıkışı) ve müzakere (merkezin yerel eşrafın mali otonomilerini kısıtlayarak orduyu finanse etmesi) en önemli iki araçtır ve kullanımları savaş ve isyanlar esnasında kolaylaştığından modern devletin ortaya çıkışında savaş ve isyanlar gözardı edilemez, bkz. Charles Tilly, *Coercion, Capital, and European States, A.D. 990-1990*, Cambridge, Massachusetts: B. Blackwell, 1990.

çek sebepleri olarak sunar. Bu dönemde bütün devletler gibi Osmanlı İmparatorluğu'nda da ordu çok dinli ve çok dilli heterojen toplulukların bir araya geldiği yerdir. Öyle ki erken dönemlerde geri hizmetler bir yana, Hristiyan akıncılar ve tımarlı sipahiler bile oldukça fazlaydı. Süreç içinde heterojen ve feodal insan kaynaklarının gönüllü ve paralı askerle değiştirildiği ve nihayetinde kur'a sistemine geçildiği görülmektedir. Bu süreç aynı zamanda dinî ve etnik anlamda kapsayıcı bir yapıdan, dışlayıcı bir yapıya geçilmesini de beraberinde getirmiştir. Zorunlu askerlik hizmeti Aksan'a göre sekülerizasyon ve rasyonalizasyon sürecinin orduya yansımalarıdır ki, Asâkir-i Mansûre'nin kuruluş tarihine bakarak bunun Osmanlı bağlamında daha geç bir dönemde olduğu söylenebilir.⁵¹

Malzeme Kaynakları ve Osmanlı Askerî Teknolojisi

Osmanlı askerî teknolojisi ile ilgili çalışmalar, Osmanlıların ateşli silahlarla ne zaman tanıştıkları meselesi ve Batı merkezli kaynakların etkisi altında Osmanlıların hammadde ve üretim açısından kendi kendilerine yeterli olup olmadıkları meselesi üzerinde durmuştur. Ancak son zamanlarda Osmanlıların denizcilik teknolojisinde İnebahtı yenilgisi ve kara savaşları teknolojisinde de 1593-1606 Osmanlı-Habsburg Savaşı ile beraber teknolojik açıdan gerilemeye başladıkları tezi sorgulanmaya başlamıştır. Bunlara ek olarak Humbaracı Ahmed Paşa (Kont de Bonneval) ve Baron de Tott'un teknik sınıflarda yaptığı iyileştirmeler ve açılan askerî teknik okullar üzerine yapılan çalışmalar da alan için oldukça önemlidir. Ateşli silahların Balkanlar'a girişi ile ilgili en önemli çalışmalardan birini yapan Petrovic, Balkanlar'da ateşli silahların 1380'lerden itibaren görüldüğünü söylerken Ágoston, 1351 tarihinde bölgede ateşli silahlar görüldüğüne işaret eder.⁵² Osmanlıların askerî açıdan kendi kendilerine yeter durumda oldu-

51 İnsan kaynaklarındaki değişim için özellikle bkz. Aksan, "Ottoman Military Recruitment Strategies", s. 21-30 ve "Whatever Happened to the Janissaries? Mobilization for the 1768-1774 Russo-Ottoman War", *War in History*, 1998, sy. 5, s. 21-36; Hristiyan akıncılarla ilgili bkz. Lowry, *The Nature of the Early Ottoman State*, s. 52, 59; Osmanlı ve Rus ordularının karşılaştırması için bkz. Aksan, "The One-Eyed Fighting the Blind: Mobilisation, Supply, and Command in the Russo-Turkish War of 1768-1774", *The International History Review*, Mayıs 1993, c. XV, sy. 2, s. 221-238; Rus askerî tarihine giriş için bkz. John Keep, *Soldiers of the Tsar: Army and Society in Russia 1462-1874*, Oxford: Clarendon Press, 1985; W. Fuller, *Strategy and Power in Russia 1600-1914*, The Free Press, 1992; Christopher Duffy, *Russia's Military Way to the West*, Londra: Routledge & Kegan Paul, 1981; F. Kagan-R. Higham (haz.), *The Military History of Tsarist Russia*, NY: Palgrave, 2002.

52 D. Petrovic, "Fire-arms in the Balkans on the Eve of and after the Ottoman Conquest of the 14th and 15th Centuries", Parry-Yapp (haz.), s. 170 (s. 164-94), kitabın kütüyesi için bkz. 35 numaralı dipnot; Ágoston, "Ottoman Artillery and Military Technology in the 15th to 17th Centuries", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 1994, sy. 47, s. 21-2; ateşli silahların girişi ile ilgili tartışmaların bir özeti için bkz. İnalçık, 2

ğunu ise ilk defa Parry öne sürmüştür. Buna göre Osmanlılar kalay hariç gerekli tüm hammaddelere sahipti.⁵³

Osmanlı askerî teknolojisi ile ilgili hâlâ hüküm sürmekte olan, çoğunlukla Batı merkezli, iddialı ve abartılı genellemelerin derli toplu bir eleştirisi için Ágoston'un "Osmanlı İmparatorluğu'nda Harp Endüstrisi ve Barut Teknolojisi (1450-1700)" isimli makalesine başvurulmalıdır. Ágoston'un sınıflandırdığı bu genellemelerde öne çıkan iki görüş, Osmanlıların İslâmî muhafazakârlıklarından dolayı Batı teknolojisine ayak uyduramadıkları görüşü ve başarı için gerekli olan diğer etkenleri dışlayarak Osmanlıları "barut imparatorluğu" olarak vasıflandıran görüştür. Bu genel görüşlere ek olarak, Osmanlı savaş endüstrisinin üretiminin hem nitelik hem de nicelik açısından yetersiz olduğu, silah ve teknoloji ithaline bağımlı üçüncü sınıf bir üretici olduğu görüşleri de bu sınıflandırmaya dahil edilmiştir.⁵⁴ Bu makale, yazarın bu konuda yapmış olduğu çalışmalarında ulaştığı bulguları özetler mahiyette olması açısından konuya ilgi duyanlar için bir başlangıç noktası teşkil etmektedir.

Yukarıda zikredilen askerî teknoloji takibinde İslâmî muhafazakârlığın engelleyici bir rol oynamış olduğu görüşü için iki önemli isim, Carlo Cipolla ve Geoffrey Parker'dır. Aslında Cipolla'nın sözde teknolojik gerilik ve sözde büyük top dökme merakı için öne sürdüğü kültürel-determinist açıklamalar kitabın eskiliği göz önüne alındığında anlaşılabilir olsa da kitabın Türkçeye yeni çevrilmiş olması açısından eleştirilmelidir. Askerî devrim kuramcısı Parker ise Ágoston'un bulgularını kitabının üçüncü baskısında kabul ederek Cipolla'nın benzer görüşlerini terk etmiştir.⁵⁵ Bu görüşlerin dışında Ágoston'un 'Bağımlılık Teorisi' olarak adlandırdığı görüş için Murphey'in bir çalışması oldukça aydınlatıcıdır. Kanımca Murphey'in bu çalışması Cippola ve Parker'da görülen kültürel determinasyonu reddede-

"Bibliyografya", *Bellekten*, 1957, c. XXXI, sy. 83; Mücteba İlgürel, "Osmanlı İmparatorluğu'nun İlk Devri", *Hakkı Dursun Yıldız Armağanı*, Ankara: TTK, 1995, s. 285-93; Salim Aydüz, *Osmanlı Devleti'nde Tophane-i Amire'nin Faaliyetleri ve Top Döküm Teknolojisi*, yayınlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, 1998.

53 Parry, "Materials of War in the Ottoman Empire", *Studies in the Economic History of the Middle East*, M. S. Cook (haz.), s. 219-229; bu kitabın künyesi için bkz. dipnot 38.

54 Ágoston, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Harp Endüstrisi ve Barut Teknolojisi (1450-1700)", *Osmanlı*, c. 6, Güler Eren (haz.), Ankara, 2000, s. 621-32; bu görüşlerin yer aldığı eserler makalenin dipnotlarından takip edilebilir.

55 Carlo Cippola, *Guns and Sails in the Early Phase of European Expansion 1400-1700*, London: Collins, 1965, özellikle s. 93-131; Türkçe çevirisi için bkz. *Yelken ve Top*, Aslı Kayabal (çev.), İstanbul: Kitap Yayınevi, 2003; Geoffrey Parker, *The Military Revolution: Military Innovation and the Rise of the West, 1500-1800*, 3. baskı, Cambridge: Cambridge University Press, 1999, eski görüşleri için 1988 ve 1996 tarihli ilk iki baskısına müracaat ediniz, özellikle ikinci baskı s. 35-37, 125-27, 174.

rek ekonomik nedenleri öne çıkarması açısından takdire değer bir makaledir. Gelgelelim XVII. yüzyıl sonuna doğru merkantalizmin etkisiyle silah ithalinin ve yabancı uzman istihdamının zorlaştığı, tükenmeye yüz tutan madenler ve ormansızlaşma yüzünden zaten bir süredir kendi kendine yetemeyen Osmanlı savaş endüstrisinin tamamen gerilemeye yüz tuttuğu görüşünü yazar, Ágoston'un çalışmaları ışığı altında *Ottoman Warfare* isimli kitabında tekrar etmemektedir.⁵⁶ Jonathan Grant ise Keith Krause'un -soğuk savaş öncesi için yazarın dahi yanıltıcı olabileceğini kabul ettiği- teknoloji transferi modelinden yola çıkarak, Osmanlıların 1500-1800 arasında hep üçüncü sınıf bir üretici konumunda olduğunu, dolayısıyla bu dönemde askerî teknoloji açısından gerilemiş olamayacaklarını iddia eder ve Osmanlıların öncelikle diğer üçüncü sınıf üreticilerle karşılaştırılması gerektiğini savunur. Osmanlıların kendi bölgeleri dahilinde değerlendirme önermesi açısından yararlı olmakla beraber Grant'in görüşleri Ágoston'un bulgularıyla çelişmektedir. Kaldı ki Krause'un ikinci sınıf üretici olarak tanımladığı bir kısım devletler, Osmanlılardan daha fazla silah ve cephane ithal ederken aynı sınıfa dahil bazı İtalyan devletleri yokolup gitmiş, Osmanlı İmparatorluğu ise varlığını korumuştur. Sonuç olarak denilebilir ki, teknolojinin belirleyici olmadığı bir dönemde bu tip sınıflandırmalar oldukça yanıltıcı olabilmektedir.⁵⁷

İlk kez Parry'nin öne sürmüştüğü olduğunu söylediğimiz, kalay hariç kendi kendine yeterlilik görüşü Ágoston'un arşiv çalışmalarıyla desteklenmiştir. Yazar öncelikle barut ithalatının yerli üretime göre önemsiz olduğunu, imparatorluğun barut üretim merkezlerinin yıllık üretimlerine bakarak tablolar halinde ortaya koymaktadır. Buna göre, XVIII. yüzyılın ikinci yarısında barut ithalatı artsa da III. Selim dönemi reformları ile imparatorluk tekrar barut üretiminde kendine yeter hale gelmiştir. İkincisi, bu dönemde bir çok Batılı devlet yeterli barut üretmediği için barut ithali oldukça yaygındı. Üçüncüsü, yazar Osmanlı barut karışım oranlarının Avrupa'daki barut karışım oranlarına benzer olduğunu tablolarla göstermekte ve Osmanlı barutu-

56 Murphey, "The Ottoman Attitude Towards the Adoption of Western Technology: The Role of the Efrenci Technicians in Civil and Military Applications", *Contributions a l'histoire Economique et Sociale de l'Empire Ottoman*, J. L. Bacque-Grammont-P. Dumont (haz.), Leuven: Edition Peters, 1983, s. 288-301; revize ettiği görüşü için bkz. *Ottoman Warfare*, s. 105-06.

57 Jonathan Grant, "Rethinking the Ottoman 'Decline': military technology diffusion in the Ottoman Empire, fifteenth to eighteenth centuries", *Journal of World History*, Bahar 1999, sy. 10, s. 179-201; Keith Krause, *Arms and the State: patterns of military production and trade*, Cambridge University Press, 1992, özellikle s. 9-12, 33, 45 ve sonrası; bir eleştiri için Ágoston, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Harp Endüstrisi ve Barut Teknolojisi (1450-1700)", s. 627-28, 631, dipnot 7.

nun bazen daha kaliteli olabildiğini belirtmektedir. Sonuç olarak, Ágoston yukarıda kısaca ele alınan çalışmalar ve benzerlerinde öne sürülen Osmanlı barut üretiminin bazen kalitesiz olduğu görüşünün, teknolojik gerilik ile değil, nakliyat ve depolama koşullarının yetersizliği, aynı anda farklı cephe-lerde savaşıma zorunluluğu ve farklı üretim merkezlerinde belli bir standart tutturmanın güçlüğü ile açıklanması gerektiğini ileri sürmektedir.⁵⁸

Yazar başka çalışmalarında ise, yabancı uzman istihdamı, barut ve kalay gibi hammaddelerin dışında ateşli silah ithalatının da Osmanlılara özgü olmadığı için bir gerilik belirtisi sayılamayacağını belirtmektedir. Ayrıca Osmanlıların küçük, hareket kabiliyeti yüksek sahra topları yerine, büyük çaplı kuşatma toplarını tercih ettikleri görüşünün yanlışlığını Tophane-i Amire ve Buda, Belgrat ve Bağdat gibi büyük kalelerin envanterlerini inceleyerek ortaya koymaktadır. Buna göre, Osmanlı top isimlerinin Batı kaynaklı oluşu bile ortak bir materyal kültürün varlığına işaret etmektedir. Osmanlı toplarının ezici çoğunluğu ise küçük ve orta çaplıdır. Osmanlı toplarının aynı kalibreli çağdaş Avrupa toplarından biraz daha ağır olduğu bir gerçek olmakla beraber, Avrupa toplarında da bir standartın varlığından bahsetmek mümkün değildir. Dolayısıyla Osmanlı askerî teknolojisindeki standart eksikliği bir gerilik belirtisi olamaz. Yine yaygın bir görüş olan metalürjik geriliği sorgulamak için Ágoston, Osmanlı bronz silahlarının bileşimini incelemiş ve en azından XVII. yüzyıl sonuna kadar Osmanlıların Avrupadaki gibi %89.5-91.4 bakır ve %8.6-11.3 kalay formülünü tatbik ettiklerini ortaya koymaktadır.⁵⁹ Erken modern dönemde askerî teknolojinin geli-

58 Barut üzerine bkz. Ágoston, "Gunpowder for the Sultan's Army: new sources on the supply of gunpowder to the Ottoman army in the Hungarian campaigns of the sixteenth and seventeenth centuries", *Turcica*, 1993, s. XXV, s. 75-96; "Ottoman Gunpowder Production in Hungary in the Sixteenth Century: the Baruthane of Buda", *Hungarian-Ottoman Military and Diplomatic Relations in the Age of Süleyman the Magnificent*, David-Fodor (haz.), s. 149-59; "15. Yüzyılda Batı Barut Teknolojisi ve Osmanlılar", Halil Berktaş (çev.), *Toplumsal Tarih*, haziran 1995, s. 18; barut üzerine ayrıca bkz. Parry, "Barud IV. Ottoman Empire", *Encyclopedia of Islam*, 2. baskı, Leiden: E. J. Brill, 1961, s. 1062; XVI. yüzyıl mühimme defterlerinde barutla ilgili hükümler için bkz. Turgut Işıksal, "Gunpowder in Ottoman Documents of the Last Half of the 16th Century", *International Journal of Turkish Studies*, 1981-82, sy. II, s. 81-91; Mustafa Erdoğan, "Arşiv Vesikalarına Göre İstanbul Baruthaneleri", *İstanbul Enstitüsü Dergisi*, 1965, s. 3.

59 Bağımlılık teorisinin geniş bir eleştirisi için bkz. Ágoston, "Merces Prohibitae: The Anglo-Ottoman Trade in War Material and the Dependency Theory", *Oriente Moderno*, özel sayı, s. 177-192; Osmanlı topçuluğu ile ilgili mevcut görüşleri değiştiren bir çalışma için bkz. "Ottoman Artillery and European Military Technology in the Fifteenth to Seventeenth Centuries", s. 15-48; yeni bir şey söylememekle beraber bkz. Gani Özbaran, "War Industry Plants of the Ottoman Armed Forces", *Revue Internationale d'histoire Militaire*, 1988, sy. 67, s. 67-76; Tophane-i Amire'nin top döküm faaliyetleri için bkz. Aydıöz, *Osmanlı Devleti'nde Tophane-i Amire...* ve C. Heywood, "The Activities of the State Cannon-Foundry at İstanbul in the Early Sixteenth Century according to an Unpublished Turkish Source", *Orientalni Institu u Sarajevu*, 1980, s. 211.

şiminin oldukça yavaş olduğu düşünülürse, Osmanlıların savaşlarda ele geçirilen silahlar, yabancı uzmanlar, esirler ve zaman zaman görülen ithalat yoluyla bu gelişmeleri takip edebilmiş olmaları şaşırtıcı değildir. Hatta Ágoston yabancı gözlemlere dayanarak XVII. yüzyıl sonunda dahî Osmanlıların kuşatma taktikleri, lağımcılık gibi alanlarda zamanına göre ileri olduklarını söylemektedir. Murphey de XVII. yüzyıl sonunda kullanılan Osmanlı tüfeklerinin menzil yönünden Habsburg askerlerince kullanılanlardan daha üstün olduğunu belirtmektedir.⁶⁰

Sonuç olarak, teknolojik gelişmenin yavaşlığına ve mevcut teknolojinin basitliğine binaen, bu dönemde farkı yaratan, üretilen silahların niteliğinden çok niceliği idi. Bu yüzden Osmanlı askerî teknolojisinde zaman zaman görülen daha düşük kaliteli silahların olumsuz etkisinin marjinal olduğu söylenebilir. Ágoston teknolojik gerilik yerine bir çeşit yapısal gerilikten bahsedilmesinin daha uygun olduğunu savunmaktadır. Yani Osmanlılar ve Avrupalı rakipleri arasındaki fark, Batı silahlarının üstünlüğünden çok, Avrupalı devletlerin finans, bürokrasi, askerî muhaberat, mühendislik ve mimarlık alanlarında yaptıkları yenilikler ve bilimde devlet hamiliği ile açıklanmalıdır.⁶¹

XVIII. Yüzyıl Osmanlı askerî teknolojisini çalışmaları daha çok Humbaracı Ahmed Paşa ve Baron de Tott gibi yabancı uzmanların önyak oldukları yenileşme hareketleri ve askerî teknik okulların kurulması üzerinedir. Mustafa Kaçar'ın Humbaracı Ahmed Paşanın reformları ve Baron de Tott'un topçuluk alanında getirmiş olduğu yenilikler üzerine olan makaleleri, hem sonuçları açısından, hem de kullanılan arşiv kaynaklarının zenginliği açısından belki de ilk bakılması gereken çalışmalardır.⁶² Kaçar, Humbaracı Ahmed Paşanın çeki düzen verdiği Humbaracılar ocağında, geometri derslerinin okutulduğunun kesin olduğunu belirttikten sonra ayrıca bir hendesehânenin varlığını sorgulamaktadır. Kaçar'a göre bu ocağın önemi mevcut askerî gelenekle yeni Batılı geleneği melezleyerek ileride kurulacak olan askerî teknik okullara örnek teşkil edebilmiş olmasında yatmaktadır. Gerçekten de milis sistemini andırır şekilde Bosna'dan eğitim

60 Ágoston, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Harp Endüstrisi ve Barut Teknolojisi (1450-1700)", s. 623; Murphey, "The Ottoman Attitude Towards the Adoption of Western Technology", s. 291-92.

61 Ágoston, "Habsburgs and Ottomans: Defense, Military Change and Shifts in Power", *The Turkish Studies Association Bulletin*, İlkbahar 1998, c. 22, sy. 1, s. 126-141; "Osmanlı İmparatorluğu'nda Harp Endüstrisi ve Barut Teknolojisi (1450-1700)", s. 631.

62 Humbaracı Ahmed Paşa için bkz. Mustafa Kaçar, "Osmanlı İmparatorluğunda Askerî Sahada Yenileşme Döneminin Başlangıcı", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, F. Günergün (haz.), İ.Ü.E.F Yayınları, 1995; Baron de Tott için bkz. "Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Mühendishanenin Kuruluşu", *Toplumsal Tarih*, 1998, s. 54.

amacıyla bu ocağa getirilenler, bir süre talim görüp memleketlerine yollanmaktaydılar. Ayrıca bu askerlere mevcut uygulamalar dahilinde ocaklık ve tımar verilmekteydi. Baron de Tott'a 1772'de kurdurulan Topçu Mektebinde de benzer bir sistem uygulanmış, farklı olarak öğrenciler maaşa bağlanmış ve üç aylık dönemler halinde talim görmüşlerdir. Nizam-ı Cedid ordusunda da bu sistem tatbik edilmiş ve askerler eğitim amaçlı olarak belli süreler için Anadolu'daki kışlalarından İstanbul'daki kışlalara getirilmişlerdir. Kaçar'ın Baron de Tott üzerine olan çalışması ise, Baron de Tott'un yenileşme hareketlerindeki rolünün tarihçiler tarafından biraz abartıldığını ortaya koymaktadır. Belirtmek gerekir ki, aslen bir topçu subayı olan Tott, hayatında ilk defa İstanbul'da top döktüğünü hatıratında itiraf etmektedir. Dönemin teknolojisi sanılanın aksine öyle basittir ki, bu iş için Diderot'un hazırladığı meşhur Büyük Ansiklopedi'nin ilgili maddelerine ve bir topçu ustasının hatıratına başvurmak yeterli olmuştur. Önemi küçümsemekle birlikte Tott'un bu yenileşme sürecinde lider değil yardımcı konumunda olduğunu belirtmek gerekir. Teknik okullarla ilgili en kapsamlı çalışma, Kemal Beydilli'nin mühendishâne matbaası ve kütüphanesi üzerine olan çalışmasıdır.⁶³ Gerek bu çalışmadan, gerekse konu üzerine yapılan diğer çalışmalardan ortaya çıkan sonuç, yukarıda da belirtildiği gibi bu okullarda yabancı ve yerli geleneklerin harmanlandığıdır. Örneğin 1765 Fransız nizamına göre düzenlenen ve milis sistemini de tatbik eden Sürat Topçuları Ocağında tıpkı diğer teknik okullardaki gibi ulema ders verebilmekteydi. Fransız askerî misyonu 1787 yılında geri çekildikten sonra bile İstihkâm Mektebi, burada hocalık yapan ulema sayesinde eğitime devam edebilmiştir. Diğer bir saptama ise yapılan teknik reformların birbirlerine örnek teşkil ederek evrimsel bir süreç oluşturmalarıdır. Dolayısıyla her yeni açılan okul bir öncekine göre daha iyi sonuçlar vermiş gibidir. Meselâ Sürat Topçuları Ocağının nizamnâmesine 1784 yılında nezâret sistemi de eklenerek askerî işler ve malî-ıdarî işler birbirinden ayrılmıştır. Bu sistemin III. Selim döneminde açılan teknik okullarda da uygulandığını görmekteyiz. Nihayetinde Nizam-ı Cedid ordusunun kurulması ise ordunun teknik sınıflarında başlanılan yenileşmenin muharip sınıflarda da tatbik edilmesi olarak düşünülmelidir.⁶⁴

63 Kemal Beydilli, *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishane, Mühendishane Matbaası ve Kütüphanesi (1776-1826)*, İstanbul, 1995; ayrıca bkz. *Mühendishane ve Üsküdar Matbaalarında Basılan Kitapların Listesi ve Bir Katalog*, İstanbul, 1997.

64 Baron de Tott'a atfedilen önemli bir eleştirisi için bkz. Aksan, "Enlightening the Ottomans: Tott and Mustafa III", *International Congress on Learning and Education in the Ottoman World*, A. Çaksu (haz.), İstanbul, 2001; "Breaking the Spell of the Baron de Tott: Reframing the Question of Military Reform in the Ottoman Empire, 1760-1830", *The International History Review*, Haziran 2002, sy. 24, s. 253-277; Fransız 2

XVIII. Yüzyıl ortasından itibaren top döküm tekniklerinde gelişmeler gözlemlenmiş ve bunun sonucu olarak daha uzun menzilli, daha çabuk ateş edebilen ve daha hafif olan sahra topları ölümcül etkilerini Yedi Yıl Savaşlarında göstermiştir. Osmanlılar Yedi Yıl Savaşlarına katılmadıkları için, bu yeniliklerden ancak 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı esnasında haberdar olmuşlar ve yeni sahra topçuluğunu Sürat Topçuları Ocağını kurarak takip etmeye çalışmışlardır. XVIII. Yüzyıl ortalarından 1780'lere kadar Osmanlıların teknolojik uyum sorunu yaşadıkları bir gerçek olmakla beraber, belki de alınan yenilgilerin de etkisiyle bu teknolojik gerilik çok fazla vurgulanmıştır. Örneğin, Osmanlıların "sürat topu" dedikleri top, mevcut hafif sahra toplarının, farklı atış yöntemlerine olanak sağlayan yeni bir top döküm tekniği ile üretilmesinden başka bir şey değildi. Süratli veya ağır ateş etmesi isteğe tabiydi. 1750'lerden itibaren top artık içi boş silindir yerine, içi dolu silindir olarak dökülüp soğuduktan sonra içi oyulmak suretiyle yapılıyordu ki Baron de Tott'un asıl hizmeti bu döküm tekniğinin tanıtılması olmuştur. Osmanlılar bu yeni top döküm tekniğini tıpkı rakipleri gibi sadece "sürat topu" dedikleri yeni tip sahra toplarının dökümüne değil, daha büyük çaplı topların dökümüne de tatbik etmişlerdir. Bir başka deyişle Baron de Tott ile özdeşleştirilen reformlar, sanılanın aksine çok daha etraflıdır. Kaldı ki arşiv kaynaklarına göre, Osmanlıların asıl sorunu yeni tekniği tatbik edememek değil, yeteri kadar top kundağı yapamamaktı; zira kundak ağaç bazlı olduğundan kısa ömürlüydü. Gelgelelim topun hareket kabiliyetini arttıran asıl unsur, kundak idi ve yeni sahra topçuluğunun doğuşu top teknolojisinden çok kundak tasarımındaki gelişimler sayesindeydi. Bu basit örnekler bile Osmanlı-Rus çekişmesinin kızıştığı bir dönemde Osmanlı askerî teknolojisiyle ilgili bilgilerimizin ne kadar az olduğunu gös-

askerî misyonu için bkz. Uzunçarşılı, "Sadrazam Halil Hamid Paşa"; Aksan, "Choiseul-Gouffier at the Sublime Porte 1784-1792", *Studies on Ottoman Diplomatic History*, Sinan Kunalp (haz.), İstanbul: The Isis Press, 1992, s. 27-34; III. Selim dönemi reformları için bkz. Stanford J. Shaw, *Between Old and New: The Ottoman Empire Under Sultan Selim III 1789-1807*, Cambridge Mass.: Harvard University Press, 1971; "The Established Ottoman Army Corps Under Selim", *Der Islam*, 1965, s. 40; "The Origins of Ottoman Military Reform, The Nizam-ı Cedid, Army of Sultan Selim III", *Journal of Modern History*, 1965, c. 37, sy. 3; Sipahi Çataltepe, *19. Yüzyıl Başlarında Avrupa Dengesi ve Nizam-ı Cedid Ordusu*, İstanbul: Göçebe, 1997; Enver Ziya Karal, "Nizam-ı Cedid'e Dair Layihalar", *Tarih Vesikaları*, c. ii, sy. II, 1943 ve c. ii, sy. 12, 1973; *Selim III'ün Hatt-ı Hümayunları-Nizam-ı cedid 1789-1807*, Ankara: TTK, 1988; Musa Çadrcı, "Ankara Sancağında Nizam-ı Cedid", *Belleten*, 1972, s. 36; Yücel Özkaya, "III. Selim Devrinde Nizam-ı Cedid'in Anadolu'da Karşılaştığı Güçlükler", *Türk Araştırmaları Dergisi*, 1963, c. I, sy. 1; "Orta Anadolu'da Nizam-ı Cedid", *DTCF 100. Yıl Armağanı*, Ankara, 1982.

termektedir.⁶⁵ Sonuç olarak diyebiliriz ki, bu dönem teknolojinin son sözü söylediği bir dönem değildi. Kaldı ki askerî teknoloji de diğer kurumlardan bağımsız işlemiyordu ve Batılı devletlerin askerî kurumları idarî, mâlî ve bilimsel gelişmelerle birarada dönüşüyordu. Dönemimizin büyük bölümünde belirleyici olan ateşli silahların kalitesinden çok sayısı idi. Bu saptamalar Osmanlı askerî teknolojiyle ilgili mutlaka akılda tutulması gereken temel öğelerdir.⁶⁶

Osmanlı Lojistiği

Savaşlarda başarı için herşeyden önce iyi bir iâşe sistemi ve lojistik yapı şarttır. Osmanlı bağlamında bu yapı “menzilhâne sistemi” adıyla bilinmektedir. Osmanlıların bu alandaki üstünlükleri, Avrupa’da her alanda olduğu gibi bu alanda da köklü reformların görüldüğü XVIII. yüzyıla kadar sürmüştür. Murphey’e göre Osmanlılar yıllık tarımsal üretim kapasitelerini tahmin edebildikleri için iâşe konusunda önceden planlama yapabiliyorlar ve böylece savaşa avantajlı başlıyorlardı.⁶⁷ Hemen belirtmek gerekir ki, bu sistemin ne kadar verimli işlediği bir tartışma konusudur. Murphey’in kitabının ele alındığı bölümde de değinildiği gibi sistemin toplum ve ekonomi üzerine olan etkileri tartışmalıdır. Murphey kıtlık olmadığı sürece iâşe sisteminin yerel ekonomiyi canlandırdığını savunurken, Brummett kıtlık olmadığına da sistemin yolsuzluk ve usulsüzlüklere açık olduğundan ekonomiyi zarar verebildiğini düşünür.⁶⁸ Veinstein ve Finkel ise Osmanlı iâşe sistemi ile ilgili belgelerin sadece ordunun küçük bir kısmını oluşturan Kapıkulu ocaklarının iâşesiyle ilgili olduğunu vurgulayarak verimlilik tartışmasına başka bir yaklaşım getirmişlerdir.⁶⁹ Veinstein’a göre Osmanlıların lojistik amaçları sınırlıydı ve merkez buna bağlı olarak tımarlı sipahiler, yardımcı kuvvetler ve gönüllüler gibi ordunun çoğunluğunu oluşturan askerlerin iâ-

65 Sürat topunun tarifi için bkz. T. Işıksal, “III. Selim’in Türk Topçuluğu’na Dair Bir Hatt-ı Hümayunu”, *İÜEF Tarih Dergisi*, 1955, sy. 8; sürat topu ve kundağının bir gravürü için bkz. Beydilli-Şahin (haz.), *Mahmud Raif Efendi ve Nizam-ı Cedid’e Dair Eseri*, Ankara: TTK, 2001; dönemin ateşli silahları ile ilgili bkz. B.P. Hughes, *Firepower: Weapons Effectiveness on the Battlefield*, New York: Sarpedon, 1997; Kahraman Şakul, *Ottoman Artillery and Warfare in the Eighteenth Century*, yüksek lisans tezi, Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü, 2001.

66 Ağoston, “Habsburgs and Ottomans: Defense, Military Change and Shifts in Power”, s. 140-141.

67 Murphey, *Ottoman Warfare 1500-1700*, s. 90-99.

68 A.g.e., s. 49, 86; Brummett, “Reviews”, s. 143-44.

69 G. Veinstein, “Some Views on Provisioning in the Hungarian Campaigns of Süleyman the Magnificent”, *Osmanistische Studien zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte in memoriam Vanco Boskov*, Hans Georg Majer, Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1986, s. 182; Finkel, *The Administration of Warfare*, s. 123; ayrıca bkz. “The Provisioning of the Ottoman Army During the Campaigns of 1593-1606”, *Habsburgisch-Osmanische Beziehungen*, Viyana: VWGO, 1985.

şesiyle ilgilenmek yerine hem ordu yürüyüşünde durulacak menzillere, hem de Budin ve Belgrad gibi ana depolara bolca gıda maddesi istiflemeye odaklanmıştı. Veinstein o zamanın şartlarında bu kadarını sağlamanın bile müthiş bir erken planlama ve düzenleme gerektirdiğini belirtmektedir. Ancak sistemin verimliliğini düşüren etkenler de yok değildi. Örneğin belgeler devamlı iâşe sistemindeki gecikme ve aksamalardan yakınıyor ve padişah bu yüzden sorumlulara hitaben tehditkâr bir üslup takınıyordu.⁷⁰ Kaldı ki bütün savaş harcamaları merkez tarafından karşılanmadığı, tamir akçesi ve diğer adlar altında yerel kaynaklar da devreye sokulduğundan Osmanlı savaş harcamalarını sayısallaştırmak imkansız gibidir. Belki de Aksan'ın dediği gibi iâşe sisteminin ekonomik büyüme mi sağladığı, yoksa ekonomik felakete mi yol açtığı daha uzun süre tartışılacak bir meseledir.⁷¹

Iâşe sisteminin dayandığı temel araçlar avarız-ı divaniye veya tekalif-i örfiye gibi olağanüstü vergilerden olan nüzül ve sürsat ile niteliği tartışmalı iştirâ uygulamasıdır. Nüzül, vergi mükellefi olan bütün köylülerden avarız hanesine dayanarak buğday ve arpa üzerinden toplanan aynı cinsten bir vergidir.⁷² Doğu serhaddine yoğunlaşan Güçer ve Macar serhaddini çalışmış olan Finkel, nüzülle toplanan zahirenin ordunun yürüyüş esnasında uğradığı menzillerde değil, cephedeki kuvvetlerin atlarıyla beraber iâşesi için depo görevi gören büyük kalelerde tutulduğu konusunda hemfikiridir. Menzil tayin edilen yerlere gıda temin etmek için ise sürsat uygulamasına gidiliyordu. Sürsat menzil yerlerine yakın oturan reayanın en yakın menzile yekûnu daha önceden bildirilmiş olan zahirelerini sabitlenmiş bir fiyattan getirip satmaları yükümlülüğüdür. Avarızhânesi ile sınırlı olmadığından vergi mükellefi olmayan reaya da bu uygulamaya dahil tutulurdu. Nüzülden diğer bir farkı ise arpa ve buğdayın yanısıra ekmek, koyun, yağ, bal, saman ve odunu da kapsamasıdır. İlgili belgelerde sürsat reaya için "bahis-i kesb-ı ticaret" ve ordu için "sebeb-i maişet" olarak tanımlandığından merkez hem reayanın, hem de ordu halkının sürsattan kazançlı çıktığını düşünüyordu.⁷³ Öyle gözüküyor ki, ordunun ihtiyaç duyduğu zahire nüzül ve

70 Veinstein, "Some Views on Provisioning in the Hungarian Campaigns of Süleyman the Magnificent", s. 178, 182-83.

71 Aksan, "Ottoman Military Matters", s. 59; bu sorun için bkz. Finkel, *The Administration of Warfare*, s. 300-301 ve Ağoston, "The Costs of the Ottoman Fortress-System in Hungary in the Sixteenth and Seventeenth Centuries"; XVIII. yüzyıl sonu savaşlarının ekonomiye etkisi üzerine bkz. Mehmet Genç, "Savaş ve Ekonomi", *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, Genç (haz.), İstanbul: Ötüken, 2000.

72 Finkel, *The Administration of Warfare*, s. 131-133; Lütfü Güçer, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, 1963, s. 70, 75.

73 Güçer, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Hububat Meselesi*, s. 93-94, 97-98; Finkel, *The Administration of Warfare*, s. 134-35.

sürsat adı altında köylülerden aynî olarak toplanıyor menzilhâne ağının dışında kalan yerlerden ise bu yükümlülüklerini bedel-i nüzül ve bedel-i sürsat şeklinde nakit olarak ödemeleri bekleniyordu. Bir önemli husus da şudur ki, iâşe sisteminin işlemeden ordu değil bürokrasi sorumludur. Nüzül ve sürsat zahiresinin toplanıp önceden tayin edilen yere angarya olarak taşıtılması kadının görevlerindendi.⁷⁴ Safevi ve Macar serhaddinde her alanda görülen farklılıklar iâşe sisteminin işleyişinde de görülür. Güçer doğuda kadının nüzül ve sürsat zahiresini nüzül eminine teslim etmesi gerektiğini ifade ederken Finkel ve Veinstein, Macar serhaddinde üretici ile askerler arasında bu tip bir aracının bulunmadığını söylemektedir.⁷⁵

Üçüncü uygulama olan iştirâ kısaca satın alma demektir, vergi olup olmadığı konusu tartışmalıdır. Yeteri kadar zahire toparlanmadığında ordunun bulunduğu yerde doğrudan satın almaya gidilirdi. Eğer fiyat sabitlenmiş, ama ne kadar zahire alınacağı sabitlenmemişse buna serbest iştirâ denirdi. Gıda maddeleri -narh-i cârî veya narh-i rûzî şeklinde- mevcut pazar fiyatından alındığı için iştirânın maliyeti sürsata göre daha yüksekti ve reaya iştirâyâ katılıp mal satmak zorunda tutulmazdı. Finkel menzilhâne ağı Belgrad'ın ötesini kapsamadığı için nüzül ve sürsatın, 1593-1606 Osmanlı-Habsburg Savaşında Macaristan'da uygulanmadığını ve ordunun iâşesi için iştirâyâ başvurulduğunu belirtmektedir. Ancak Güçer menzilhâne ağının kapsamı dışında kaldığından IV. Murad'ın Bağdat Seferinde de iştirâyâ gidildiğini belirtmektedir.⁷⁶ Murphey'e göre, en kötü ihtimal düşünülerek ihtiyaç duyulandan daha fazla zahire toplanıyor ve savaş sonunda ihtiyaç fazlası alındığı sabit fiyattan halka geri satılıyordu. Finkel ise bunun Macar serhaddinde çok görülen bir uygulama olmadığını belirtmektedir.⁷⁷

Savaş ve ekonomi arasındaki ilişkiye ipucu olabilecek bir uygulama da tımarlı sipahilerin iâşesidir. Her ne kadar ayrıntılarını bilmiyorsak da, aynı sancaktan gelen sipahiler her yıl kendi aralarından bir harçlıkçı seçip, önceden kendileri için toplanmış vergiyi kadıdan almaya sancağa gönderirler. Alınan bu vergi gelirini kendi iâşeleri için cephede harcarlardı. Kadı

74 Güçer, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Hububat Meselesi*, s. 81-82; Finkel, *The Administration of Warfare*, s. 141.

75 Güçer, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Hububat Meselesi*, s. 69; Finkel, *The Administration of Warfare*, s. 160-62; Veinstein, "Some Views on Provisioning in the Hungarian Campaigns of Süleyman the Magnificent", s. 179; Tefik Guran, "The State Role in the Grain Supply of Istanbul: The Grain Administration, 1793-1839", *International Journal of Turkish Studies* 3 (1984), 27-41.

76 Güçer, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Hububat Meselesi*, s. 115-121, 138; Finkel, *The Administration of Warfare*, s. 131-140;

77 Murphey, *Ottoman Warfare 1500-1700*, s. 88, 97, 100; Finkel, *The Administration of Warfare*, s. 161.

harçlıkçı gelmeden sipahiler için vergi olarak toplanan zahireyi pazarda nakde çevirmek zorunda olduğundan dolayı, halkın zahiresinden önce sipahi zahiresini satışa sunardı. Bölgenin zenginleri ise stokçuluk amacıyla bu zahireyi hemen satın alırlardı. Gerekli para sağlanamadığında sipahi adına borç almak ve zahire satışından elde edilen parayla bu borcu kapatmak gibi idarî karışıklıklara ve usulsüzlüklere yol açan uygulamalar hep kadının görevlerindendi.⁷⁸ İâşe sisteminin verimliliğini etkileyen bir başka etken ise, serhadlerin kendisidir. Balkanlar buradaki sehadlerde savaşan orduları besleyecek bollukta tarımsal üretime sahip olduğu için batıdaki seferlerde Anadolu sancaklarından nüzül ve sürsat bedel olarak toplanır, ancak doğudaki savaşlar için Balkanlardan (imtiyazlı eyaletler) ve hatta Mısır'dan bile Safevi serhaddine zahire gönderilirdi. Ona rağmen doğu seferlerinde, dayanıklı olduğu için, peksimed en önemli gıda maddesiydi. Yüksek taşıma ücretleri ödeyen merkez, sık sık bütçe açığı verdiği gibi, askerler de coğrafyanın zorluğu ve yetersiz iâşe yüzünden Safevi savaşlarından hoşnut olmazdı.⁷⁹

Aksan'ın konuyla ilgili çalışmaları XVIII. yüzyılda iâşe sisteminde bazı değişiklikler olduğunu ortaya koymaktadır. Âyanların taşrada güçlenmesine bağlı olarak iâşe sisteminin iyi işlemesi için bölgedeki kadı ve âyanın işbirliği gerekmektedir. Yüzyılın ikinci yarısındaki Osmanlı-Rus savaşlarında artık devlet "mübayaacı" adı altında zahirenin alınıp cepheye ulaştırılmasına nezaret eden bir çeşit komiser atıyordu. İâşe sistemi görünüşte daha merkezî olsa da mübayaacı genelde merkezden atanan bir bürokrat değil bölgenin âyanıydı. Haliyle sistem her türlü suistimale açıktı. Tıpkı dönemin Avrupa ordularında olduğu gibi mübayaacıdan zahireyi nakleden geminin kaptanına, nüzül emminden ekmekçiye varıncaya kadar zahireden

78 Finkel, *The Administration of Warfare*, s. 199-201; etraflı bir tartışma için bkz. Veinstein, "L'hivernage en campagne, talon d'Achille du Systeme Militaire Ottoman Classique a Propos des Sipahi de Poumelie en 1559-1560", *Studia Islamica*, 1983, sy. 58, s. 109-148.

79 Genel lojistik sorunlar için H. G. Majer, "XVII. Yüzyılın Sonlarında Avusturya ve Osmanlı Ordularının Seferlerdeki Lojistik Sorunları", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 1981, sy. II, s. 185-194; Finkel, *The Administration of Warfare*, s. 149-150, 169, 308; Murphey, *Ottoman Warfare 1500-1700*, s. 95-97; Balkanlar için ayrıca bkz. G. Perjes, "Army Provisioning, Logistics and Strategy in the Second Half of the 17th Century", *Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 1970, s. 16, s. 1-52; Sirem sancağındaki tarımsal ürün fazlası için bkz. B. McGowan, "Food Supply and Taxation on the Middle Danube (1568-1579)", *Archivum Ottomanicum*, 1969, sy. 1 s. 139-196; zahire naklinde nehirlerin önemi için bkz. A. Hertz, "Ottoman Ada Kale, 1753", *Archivum Ottomanicum*, 1972, s. 4; Orhonlu-Işksal, "Osmanlı Devrinde Nehir Nakliyatı hakkında Araştırmalar: Dicle ve Fırat nehirlerinde nakliyat", *Tarih Dergisi*, c. XII, sy. 17-18, s. 79-103.

çalma, unu toprakla karıştırma gibi usülsüzlükler oldukça yaygındı. Eflak ve Boğdan bu dönemde de iâşe sistemi için oldukça önemliydi. Belirtmek gerekir ki, her türlü olumsuzluğa rağmen en azından kağıt üzerinde Osmanlı askerleri Rus askerlerinden çok daha iyi beslenmekteydi. Finkel XVII. yüzyıl başı için pirinç tüketiminin cephede oldukça az olduğunu söylerken bu dönemde pirinç, et ve un ile birlikte asker kumanyasının en önemli kısmını oluşturuyordu. Diğer yandan Osmanlılar artık kendi topraklarında savaşıp savaş alanına dönmüş tarlaların ürünleriyle yetinmek zorunda kaldıklarından kıtlık ve buna bağlı firar oldukça yaygındı. Aksan yine de 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşında ilk yıl hariç iâşe sisteminin verimli işlediği sonucuna varmaktadır.⁸⁰

Görüldüğü üzere Osmanlı menzilhâne sistemi cepheden cepheye farklı özellikler gösterdiği gibi, zaman içerisinde de değişime uğramıştır. Buna bağlı olarak nüzül, sürsat ve iştirâ gibi temel kavramların tanımı değişkenlidir. Belgelerin sadece Kapıkulu ordusunun iâşesi ile ilgili olmasından başka, sık geçen 'zahire' teriminin tam olarak neye tekâbül ettiğini saptamak da zordur. Zahire tahıl ve hububatı kapsadığı gibi yağ, peynir ve hatta işkembeyi bile kapsayabilir. Kaldı ki, Osmanlı tarih yazımında ordu iâşesi bir yana, büyük şehirlerin iâşesi bile yeterince çalışılmış olmadığından genel iâşe sistemi hakkında bildiklerimiz kısıtlıdır.⁸¹

Osmanlı Muharebe Taktikleri

Osmanlı muharebe taktiklerinin hilal tertibinin çeşitlemelerine dayandığı bilgisi, ders kitaplarına konu olacak kadar meşhur bir bilgidir. Hepimizin malûmu üzere bu taktik merkezin sahte ricatıyla pusu kurulan mahalle çekilen düşmanın kanatlardaki süvarilerle sarılıp yok edilmesini öngörüyordu. Osmanlı kafirlerine özgü bu muharebe taktiği, biraz Batılı görgü tanıklarının abartılı anlatımları, biraz da şarkiyatçılığın etkisiyle mutlakiyet-

80 Finkel, *The Administration of Warfare*, s. 167; Aksan, "Feeding the Ottoman Troops on the Danube, 1768-1774", *War and Society*, 1995, s. 13, s. 2-3, 4-7, 9; "Whatever Happened to Janissaries?", s. 32-36; "The One-Eyed Fighting the Blind", sy. 226, 234, 238; ayrıca 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşıyla ilgili mutlaka bakılması gereken yazara ait bir çalışma için bkz. *Savaşta ve Barışta Bir Osmanlı Devlet Adamı: Ahmed Resmi Efendi (1700-1783)*, Özden Arkan (çev.), Türk Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997.

81 Menzil teşkilatına giriş için bkz. Yusuf Halaçoğlu, "Osmanlı İmparatorluğu Menzil Teşkilatı Hakkında Bazı Mülahazalar", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 1981, sy. 2, s. 123-132; İstanbul'un genel iâşesiyle ilgili bkz. Murphey, "Provisioning İstanbul: the State and Subsistence in the Early Modern Middle East", *Food and Foodways*, 1988, c. II, s. 217-263; Salih Aynural, *İstanbul Değirmenleri ve Fırınları Zahire Ticareti (1740-1840)*, Türk Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2001; XVI. yüzyılda İstanbul'un et ihtiyacını karşılayan temel kurum olan celepkeşanlık için bkz. Antony Greenwood, *İstanbul's Meat Provisioning: A Study of the Celepkeşan System*, yayınlanmamış doktora tezi, Chicago Üniversitesi, 1988.

çi Osmanlı siyasî düzeninin bir göstergesi olarak dahî ele alınmıştır. Tıpkı siyasî düzende olduğu gibi meydanda da padişah ve imtiyazlı köleleri merkezde, Rumeli beylerbeyi sağ kanatta ve Anadolu beylerbeyi de sol kanatta yerlerini alıyorlardı.⁸² Diğer yandan Finkel, tarih yazıcılığında çok vurgulanan hilal tertibinin önemini reddetmemekle birlikte şans etkenleri, firar, padişahın muharebeye katılması, topoğrafya, asker ve silah sayısındaki üstünlüklerin kimi zaman bu hilal tertibinden daha önemli olduğunu vurgulamaktadır. Finkel'a göre, Ankara (1402), Çaldıran (1514), Mercidabık (1516) ve Ridaniye (1517) muharebelerinde her iki taraf da bozkır geleneğine dayanan, merkezdeki karizmatik lideri kuşatmayı öngören bu taktiği kullandıklarından Osmanlıların zaferleri –veya Ankara'daki bozgun- bu taktiğe bağlanamaz. Varna (1444) ve Mohaç'ta (1526) Osmanlılar hilal taktiğini uygulama fırsatı dahî elde edememişlerdi. Kısaca hem Ağoston, hem de Finkel Osmanlı başarısının hilal taktiği gibi tek bir etkene indirgenmesi konusunda bizleri ihtiyatlı olmaya çağırmakta ve her muharebeyi kendi içinde değerlendirmeyi tavsiye etmektedirler.⁸³

Askerî melezlenmenin gözlemlendiği en iyi alanlardan biri taktiklerdir.⁸⁴ Örneğin 1443-1444 Türk seferlerinde, Varna ve II. Kosova savaşlarında Hunyadi'nin Osmanlılara karşı büyük başarıyla kullandığı savaş arabaları (wagenburg), bu tarihlerden sonra Osmanlılar tarafından da benimsenmiştir. Özellikle İnalçık'ın üzerinde durduğu, Osmanlıların tâbiriyle tabur cengi, top ve tüfekli piyadelerle güçlendirilmiş, ikmal arabalarının ordu merkezinde adeta bir kale oluşturacak şekilde birbirine çengellenmesini öngören savunma amaçlı bir düzendir. Bu muharebe düzeni, Osmanlıların etkisiyle doğuya yayılmıştır; örneğin Şah Tahmasb bu düzenle 1528'de Özbekleri bozguna uğratmış ve buna mukabil Özbekler de tabur cengini uygulayabilmek için Osmanlılardan uzmanlar ve ateşli silahlar istemiştir. Babür'ün de Anadolu'dan gelme ateşli silah kullanmaya kâdir maceraperestlerden yararlandığı bilinmektedir.⁸⁵

82 Stephen T. Christensen, "The Heathen Order of Battle", *Violence and the Absolutist State: studies in European and Ottoman history*, Christensen (haz.), Kopenhag: Kopenhag Üniversitesi, 1990, s. 75-138.

83 Finkel, "XV ve XVI. Asırlarda Büyük Meydan Muharebelerinde Uygulanan Strateji ve Taktikler", *XV ve XVI. Asırları Türk Asrı Yapan Değerler*, Mahir Aydın (haz.), İSAV, Ensar Neşriyat, 1999, s. 85-91 (s. 89'dan itibaren İlgürel ve Ağoston'un katıldığı "Müzakereler" bölümü dahil); Osmanlı taktikleri ayrıca bkz. Parry, "La Maniere de Combatre", *War, Technology and Society in the Middle East*, Londra, 1975, s. 218-255.

84 Christensen, "European-Ottoman Military Acculturation in Late Middle Ages", *War and Peace in the Middle Ages*, B. P. McGuire (haz.), Kopenhag, 1987, s. 227-251.

85 İnalçık, "Bibliyografya", s. 510; "The Socio-political Effects of the Diffusion of Firearms", s. 205-211; C. Oman, *The Art of War in the Middle Ages*, John Beeler (haz.), Londra, 1924, s. 153-162.

Osmanlı muharebe taktiklerinin özellikle 1593-1606 Osmanlı-Habsburg Savaşlarıyla beraber üstünlüklerini yitirdiği sıkça vurgulanır. Gerçekten de Haçova Muharebesi (1596) Osmanlı zaferiyle sonuçlanmasına rağmen, kontramarşa dayanan yeni Avrupa taktiklerinin ateş üstünlüğüne tanıklık etmiştir. Bu taktiğe göre, her piyade hattı ateş ettikten sonra hatların ileri yürüyüşünü bozmadan yerini bir arkadaki hatta terkederek en arka sıraya geçiyor ve tekrar sırası gelene kadar tüfek dolduruyordu. Ágoston'a göre Mohaç Muharebesinden (1526) II. Viyana Kuşatmasına (1683) kadar geçen 157 yılda sadece iki büyük meydan muharebesi olması –Haçova (1596) ve St. Gotthardt (1664)- Osmanlıların yeni muharebe taktiklerini tatbik edememelerinin en önemli nedenidir. II. Viyana Kuşatmasından sonraki dönem ise Macar serhaddinde meydan muharebelerinin tekrar ön plana çıktığı bir dönemdir; örneğin 1683-1697 seneleri arasındaki on beş yılda on beş önemli meydan muharebesi gerçekleşmişti. Ayrıca daha önce gördüğümüz gibi Macar serhaddi, askerî devrimin etkisiyle müstahkem mevkielerin en yoğun görüldüğü yerlerden biri olduğu için savaşlar kuşatma savaşları şeklinde cereyan ediyordu. Haliyle Osmanlılar muharebe taktiklerinde kendilerini yenileyemezken kuşatma taktiklerinde gayet başarılıydılar. Öyle ki 1521-1566 yılları arasında Osmanlılara sadece on üç Habsburg kalesi, on günden fazla ve sadece dokuz kale yirmi günden fazla dayanabilmiştir. Yeni usüllere göre inşa edilen kalelerden Gyor (Yanık) 1594 ve 1682 tarihlerinde iki defa ele geçirilmiş, Eger (Eğri) 1596'da, Kanizsa (Kaniçe) 1600'de, Nagvarad 1660'da ve Ersekujvar (Uyvar) 1663'de fethedilmiştir.⁸⁶ Dolayısıyla meydan muharebesi taktiklerinin anlaşılmasında jeopolitik şartların tahlili kültürel açıklamalardan daha yararlıdır kanaatindeyim.

Jeopolitik şartların değişkenliğine ve kültürel farklılıklara bağlı olarak muharebe taktikleri Avrupa'da dahî çizgisel bir gelişim yerine, çok yönlü ve zaman zaman çelişkili değişimler izlemiştir. Örneğin XVI. yüzyılda Batılı süvariler ateşli silahlarla donatılıp 'sıcak çelik taktikleri' uygularken (karakol taktiği) Otuz Yıl Savaşlarının meşhur İsveç kralı Gustavus Adolphus ile beraber daha verimli olduğu anlaşıldığı için süvariler tekrar 'soğuk çelik taktikleri'ne, yani kılıç ve mızrağa dönmüşlerdi. Napolyon Savaşlarında dahî temel süvari silahı mızrak olarak kabul edilmişti. XVIII. Yüzyıl savaşlarının temel piyâde düzeni olarak kabul edilen ateşli silahlara dayalı taktikleri ön plana çıkaran hat tertibatının erdemleri bile hâlâ tartışılmakta, birçok stratejist bunun yerine eski dönemden kalma, ateşli silahlar yerine ivme gücüne dayalı şok unsurunu öne çıkartan derin piyade formasyonlarını

⁸⁶ Ágoston, "Habsburgs and Ottomans: Defense, Military Change and Shifts in Power", s. 132-133; "Müzakereler", s. 96.

tavsiye etmekteydi. Özellikle Fransız stratejistler Prusya kökenli hat formasyonunu mekanik ve coşkun Fransız ruhuna ters buldukları için derin formasyonların tatbikinde ısrar ediyorlardı. Ancak Yedi Yıl Savaşlarındaki hezimetlerinden sonra Prusya kökenli yenilikleri uygulamaya ikna olmuşlardı. Fakat bu hat formasyonunu olduğu gibi almayıp derin formasyonla melezleyerek *ordre mixte* düzenini keşfetmişlerdi ki bu Napolyon'un tercih ettiği yegane düzendir.⁸⁷ Benzer kültürel tercihleri Osmanlılarda da görmek mümkündür. Yeniçeri piyadelerinin hiçbir zaman Batı ordularındaki piyadeler gibi mızraklı birlikler oluşturmadığı, ok ve yayı tercih ettikleri bilinmektedir. Buna bağlı olarak farklı bir askerî *ethos* geliştirmeleri normaldir. Batı'da mızraklı piyadeler XVII. yüzyıl sonundan itibaren mızrağın bir üst modeli olan süngüyü kullanıp XVIII. yüzyılın özgün süngü taktiklerini geliştirirken, Yeniçeriler uzun menzilli saldırı silahı olmasından hareketle ok ve yayın gelişmiş olarak kabul edilebilecek ateşli el silahlarını oldukça erken bir dönemde hiç direnmeden tatbik etmişlerdir. XVIII. Yüzyıl Batı muharebe taktiklerinin –hat düzeni ve süngü kullanımı- uygulanamamasının bir başka önemli nedeni daha önce de değinildiği gibi Osmanlıların Yedi Yıl Savaşlarına (1756-1763) katılmamaları ve yeni gelişimleri, XV. yüzyılın Macar savaşlarında olduğunun aksine, doğrudan tecrübe etme fırsatına sahip olamamalarıydı. Osmanlılar küçük sahra toplarının ve süngütün yıkıcı sonuçlarını ancak 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşında, Yedi Yıl Savaşlarına katılıp gerekli dersleri çıkarmış Ruslardan öğrendiler. Haliyle önce topçuluk gibi teknik alanlarda sonra ise muharip sınıflarda (Nizam-ı Cedid'in kuruluşu) yapılan reformların 1770 Kartal hezimetinden sonraya denk gelmesi hiç de şaşırtıcı değildir. İronik bir şekilde Osmanlıların “müretteb asker” adı altında ağır piyadelerin değerini keşfettiği bir dönemde Avrupalı stratejistler de Osmanlı tarzı yarı disiplinli, nişan alarak ateş eden hafif piyadelerin –Fransız ordusundaki keskin nişancı *tirailleur*- ve hafif süvarilerin -Hüsar veya Dragon birlikleri- değerini keşfetmekteydi.⁸⁸

Taktiklerin çizgisel bir gelişim izlememesi bir yana, Osmanlı savaş düzeninin farklılıkları –süvarilerin hafif süvari olması ve sayıca piyadelerden

87 XVIII. Yüzyıl Avrupa orduları üzerine bkz. Christopher Duffy, *The Military Experience in the Age of Reason*, Londra, NY: Routledge & Kegan Paul, 1987; genel Avrupa askerî tarihi üzerine bkz. Michael Howard, *War in European History*, Oxford University Press, 1976; Charles Townshend (haz.), *The Oxford Illustrated History of Modern War*, Oxford University Press, 1997; Geoffrey Parker (haz.), *Cambridge Illustrated History of Warfare: The Triumph of the West*, Cambridge University Press, 1995; Avrupa'da askerî stratejinin gelişimi için bkz. Azar Gat, *The Origins of Military Thought: From the Enlightenment to Clausewitz*, Oxford University Press, 1991; Edward Mead Earle (haz.), *Makers of Modern Strategy: Military Thought from Machiavelli to Hitler*, Princeton, 1943.

88 Bu bakış açısını Aksan'ın çalışmalarından takip etmek mümkündür.

üstün olmaları vb.- Osmanlılara karşı Batı'daki taktiklerden daha farklı taktiklerin geliştirilmesini gerektiriyordu. Hem Habsburg, hem de Rus stratejistler ince hat formasyonunun cephe saldırısına kalkan Osmanlı süvarileri karşısında yarılabilceğini hesap ederek daha derin piyade formasyonlarını tercih etmekteydiler. Osmanlılara karşı ilk defa 1532 senesinde V. Charles tarafından başarıyla uygulanan bu formasyonun her yüzü düşmana bakan tüfekli ve mızraklı piyadelere mürekkepti. Bu formasyonun benzerleri Viyana (1683), Zenta (1697), Belgrad (1717), Kartal (1770) ve Mehadiye (1789) gibi önemli muharebelerde kullanılmıştır. XVIII. Yüzyılda Osmanlı palalarına karşı demir miğferler hâlâ önemlerini koruyor, süvarilerin ivmesini kesmek için kütüklerden yapıma engellere hâlâ rastlanıyordu.⁸⁹ Osmanlı-Rus Savaşlarında Rumyantsev ve Suvorov gibi çağın en önemli askerî dehâları bu formasyona Yedi Yıl Savaşlarındaki deneyimlerinin etkisiyle toplu süngü saldırısını da eklemlediklerinde zaten hafif sahra toplarıyla düzenleri bozulmuş Osmanlı askerleri kendilerinden kat kat küçük Rus orduları karşısında ağır hezimetlere uğruyorlar ve kendi askerî düzenlerini sorgulama ihtiyacı duyuyorlardı. Diğer yandan bu yenilgiler silsilesinde Osmanlıların zafer kazandığı muharebeler biraz gözardı edilmektedir ki, Osmanlı savaş düzeninin anlaşılması için bu zaferler üzerinde de durulması gerekirdi. Bosna Valisi Hekimoğlu Ali Paşanın 1738 Banya Luka zaferi belki de bu zaferlerin en iyi bilinenidir. Diğer yandan 1787-1792 Osmanlı-Rus-Habsburg Savaşlarında Osmanlı ordularının Habsburg ordusunu bozguna uğratarak İmparator II. Joseph'i Transilvanya'ya kadar kovalamaları, üzerinde hiç durulmamış bir zaferdir.⁹⁰ Sonuç olarak denilebilir ki, tıpkı savaşın diğer alanlarında olduğu gibi taktiklerin değişim ve gelişimi de çok etkenlidir ve sadece bir nevi İslâmî fanatiklikten kaynaklanan bireysel kahramanlık dürtüsüne indirgenmemelidir.

Osmanlı Bahriyesi

Osmanlı bahriyesinin XVII. yüzyıl ortasına kadar genel durumunu gayet güzel anlatan Imber'in bahriye bölümü haricinde Osmanlı bahriyesinin kökenleri, kurumsal yapısı ve gelişimi hakkında bir fikir sahibi olmak için Uzunçarşılı'nın *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı* adlı aynı dönemi konu alan eserine başvurulması gerekmektedir. Bu eser de yazarın başvuru kaynağı mahiyetindeki diğer çalışmaları gibi XV-XVI. yüzyıllar

89 Duffy, *The Military Experience in the Age of Reason*, s. 231-235, 280; Hughes, *Firepower: Weapons Effectiveness on the Battlefield*, s. 75, 102-103. Aksan, Ahmed Resmi Efendi, s. 127-128, 148-153.

90 Aksan, Ahmed Resmi Efendi, s. 127-128, 148-153; Banya Luka zaferi için bkz. Hickok, *Ottoman Military Administration in Eighteenth Century Bosnia*, s. 22-38.

ağırlıklıdır. Donanmanın özellikle bu yüzyıllardaki kurumsal yapısı, yönetim kademeleri ve dönemin önemli deniz olayları bu kaynaktan takip edilebilir. İnalçık'ın "The Rise of Ottoman Maritime Principalities in Anatolia, Byzantium, and the Crusades" isimli uzun makalesi Osmanlı dönemi ve öncesi Türk denizciliğini ilişkilendirmesi açısından tamamlayıcı bir çalışmadır. İdris Bostan'ın *Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tersane-i Amire* isimli çalışması ise ihmal edilen bir yüzyıl olan XVII. yüzyılda Osmanlı bahriyesinin durumunu takip edebilmek için yararlıdır. Diğer yandan bu çalışma Osmanlı İmparatorluğu'nun en büyük endüstri merkezi olan Tersane-i Amire'nin kurumsal ve idarî yapısının bir çözümlemesi olması açısından çok önemli bir kaynaktır. Gemi inşâ faaliyetleri, bunun için gerekli olan malzemelerin tedârîki, gemi tipleri ve donanımları, çalışan personelin ve gemi mürettebatının profili gibi, Osmanlıların anlaşılması için bilinmesi şart olan konular zengin bir arşiv çalışmasına dayanarak tartışılmaktadır.⁹¹ Bu çalışma, döneminin en büyük tersanelerinden birinin faaliyetinin ne büyük bir organizasyonu gerekli kıldığını ortaya koyması bir yana duraklama dönemi olarak tabir edilen bir dönemde tersanenin daha önceki dönemlere göre kimi yönden daha verimli çalıştığına dair ipuçları sunması bakımından da kayda değerdir. Nitekim Imber da yukarıda değerlendirilen kitabının donanma bahsinde özellikle kereste ve yelken bezi temininde XVII. yüzyılda XVI. yüzyıla nazaran –nereden ne kadar malzeme isteneceğinin detaylandırılması gibi- ciddi gelişmeler görmektedir.⁹²

Oriente Moderno dergisinin "Ottomans and the Sea" başlıklı özel sayısı, Osmanlı denizciliği araştırmalarının son durumunu ortaya koyması bakımından önemlidir.⁹³ Cambridge Üniversitesi Skilliter Center tarafından aynı başlıkla düzenlenen konferansın tebliğlerini içeren bu sayıda, konferansı düzenleyen ve sayının editörlüğünü yapan Kate Fleet'in fil (Fransa) ve balina (Britanya) metaforundan hareketle Osmanlı İmparatorluğu'nu 'yüzen fil' olarak adlandırması, Osmanlı deniz lojistiğini özetler niteliktedir. Fleet'e göre Osmanlılar korsan filolarının haricinde düzenli bir donan-

91 Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Ankara: TTK, 1984; İnalçık, "The Rise of Ottoman Maritime Principalities in Anatolia, Byzantium, and the Crusades", *Byzantische Forschungen*, 1985, sy. XI, s. 179-217; İdris Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tersane-i Amire*, Ankara: TTK, 1992; ayrıca Selçuklu döneminden XVII. yüzyıl ortalarına kadar olan deniz savaşları için bkz. Deniz Lisesi Tarih Muallimi Fevzi (Kurtoğlu), *Türklerin Deniz Muharebeleri*, İstanbul: Deniz Matbaası, 1381 (1932).

92 Imber, *The Ottoman Empire*, s. 295-96.

93 *Oriente Moderno*, I-2001, c. XX, sy. LXXXI, 1996 senesi Mart ayında Skilliter Center for Ottoman Studies, Newnham College, Cambridge'de "The Ottomans and the Sea" başlığıyla düzenlenen konferansın tebliğlerini içerir.

maya daha 1370'lerde sahipti. Ancak bir deniz gücü haline gelmeleri Barbaros'un kaptan-ı deryalığına tekâbül ediyordu. Imber ise buna Mısır'ın alınması üzerine Doğu Akdeniz'de güvenli ulaşımı sağlama zorunluluğunu da eklemektedir.⁹⁴ Osmanlı denizciliği çalışmalarının genel bir değerlendirmesini yapan Brummett de Osmanlıların bu dönemde karadaki güçlerinin büyümesi ve idâmesi için deniz gücünün birçok yönden vazgeçilmez olduğunu belirtmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun aslen bir kara gücü olduğu, Osmanlı deniz seferlerinin sadece cihad düşüncesinin bir uzantısı olduğu ve Osmanlıların bir deniz gücü olmak için gerekli olan teknolojik kapasiteye asla sahip olamadıkları görüşlerini eleştiren Brummett, Osmanlı donanmasının doğruca savaş için kullanılabildiği gibi, Fransa gibi bir müttefike yardım etmek, ticareti geliştirmek ve korumak (örneğin Kızıldeniz'deki faaliyetler), orduya gerekli zahire taşımak ve kıyı güvenliğini sağlamak için de kullanılmış olduğuna dikkat çekip, bu konuların tarihçiler tarafından ihmal edilmesinden yakındır.⁹⁵ Diğer ihmal edilen bir konu, Ostapchuk'un üzerinde durduğu XVII. yüzyılın ilk yarısında Karadeniz'de faal olan Kazak korsanları ve donanmanın bunlarla mücadelesidir ki, Karadeniz'in bir Osmanlı gölü olduğu genel yargısının olduğu görüşünün eleştirilmesi açısından iyi bir örnektir. Greene ise, Girit'in fethinde adalılarının gittikçe talepkâr olan Venedik yönetimine karşın Osmanlı yönetimini tercih etmeleri gibi jeopolitik etkenlere dikkat çekmektedir. İnalçık'ın üzerinde durduğu, Osmanlı fetih politikasının görece geç bir tarihte gerçekleşen Girit fethinde de uygulanmış olması, dikkat çekicidir.⁹⁶ Uzun Girit kuşatmasının sürdürülebilmiş olması büyük beceri gerektiren ordu ve donanma ortak hareketinin Osmanlılar tarafından buhranlarla dolu bir dönemde bile gerçekleştirilebilmiş olmasına bağlıdır. Bu tip bir ortak hareketi 1710'larda Mora'nın yeniden fethinde görmek de mümkündür. Dolayısıyla Girit ve Mora'nın fetihleri Osmanlı lojistiğini anlamak için çalışılması elzem konulardır.

94 Alıntı için bkz. Kate Fleet, "Editor's Preface"; Kate Fleet, "Early Turkish Naval Activities", s. 129-138, *Oriente Moderno* özel sayı; Imber, *The Ottoman Empire*, s. 287-88.

95 Palmira Brummett, "The Ottomans as a World Power: what we don't know about Ottoman sea-power", s. 1-21, *Oriente Moderno*, özel sayı. Bir deniz gücü olarak Osmanlıların yeni keşiflerden sonra gerilediği görüşü için bkz. Andrew Hess, "The Evolution of the Ottoman Seaborne Empire in the Age of the Oceanic Discoveries, 1453-1525", *American Historical Review*, Aralık 1970, s. 75, s. 1892-1919; Piri Reis haritasının yeni keşifler açısından bir değerlendirilişi için bkz. Thomas Goodrich, *The Ottoman Turks and the New World: a study of tarih-i hind-i garbi and sixteenth-century ottoman americana*, Wiesbaden: Otto Harassowitz, 1990.

96 Victor Ostapchuk, "The Human Landscape of the Ottoman Black Sea in the Face of the Cossack Naval Raids", s. 23-95; Molly Greene, "Ruling an Island without a Navy: a comparative view of Venetian and Ottoman Crete", s. 193-207, *Oriente Moderno*, özel sayı.

Osmanlıların kürekli kadirgadan yelkenli kalyona geçiş sürecinde rakiplerine göre geç kalmış olmasına bağlı olarak Osmanlı denizciliğinin gerilediği, hem yerli hem de yabancı tarihçilerin üzerinde sıklıkla durduğu bir konu olagelmıştır. Buna göre özellikle İnebahtı yenilgisinden sonra Akdeniz bir Türk gölü olmaktan çıkmıştı. Gelgelelim Akdeniz'in Osmanlı bahriyesinin en güçlü zamanında bile bir Türk gölü olup olmadığı tartışma konusudur. Özellikle zaman zaman rüzgarın haftalarca kesildiği Orta Akdeniz'de kadirgaların vazgeçilmezliğini ve Osmanlılara ek olarak İspanya ve Fransa'nın da neredeyse XVIII. yüzyıla kadar kadirga filolarını koruduklarını belirten Guilmartin, kadirgadan kalyona geçişi belirleyen olayın küçük hacimli kadirgaların artan ticarî mal yükünü kaldıramamaları olduğunu günümüzden takriben yirmi yıl önce saptamıştı. Zaten Osmanlıların da muharebe sınıfı olmasa da XV. yüzyıldan beri askerî malzeme taşıma amaçlı kalyon yaptıkları bilinmektedir.⁹⁷ Akdeniz'in kendine özgü şartlarının dayattığı kadirganın, Akdeniz denizciliğini ve Osmanlı bahriyesini nasıl şekillendirdiğini ve Akdeniz'in tek bir güç tarafından tahakküm altına alınmasını nasıl imkansız kıldığını Imber'in bahriye bölümünden takip etmek de mümkündür. Guilmartin'e dayandırdığı tartışmasında Imber, bir kadirgaya en fazla on günlük yiyecek yüklenebildiği için ne Osmanlı donanmasının Batı Akdeniz'i tahakkümü altına alabilecek, ne de haçlı donanmasının Doğu Akdeniz'de varlık gösterebilecek durumda olduğunu söylemektedir. Jeopolitik şartların sınırlayıcılığı bir yana, gemilerdeki temel iâşe maddesi peksimedinin pişirilip gemilere dağıtılması bile çok büyük bir organizasyonu gerekli kılmaktaydı. Bunlara bağlı olarak, deniz savaşları tıpkı karadaki gibi *kleinkrieg* diye tabir edilen düşük yoğunluklu sürekli çatışmaya dayanıyordu. Rodos, Malta ve Kıbrıs kuşatmalarında görüldüğü üzere amfibi tarzı kara ve deniz kuvvetlerinin ortak hareketini gerektiren çıkartma hareketleri oldukça yaygındı. Deniz savaşlarının kara savaşlarından bir farkı muharebelerin karadakinin aksine belirleyici olmadığı idi. Bir başka deyişle ne İnebahtı, ne de Preveze bir Ridaniye veya bir Moğaç meydan savaşının sonuçlarını doğuramamıştır. Zira Osmanlılar İnebahtı yenilgisinden hemen sonra insan ve malzeme kaynaklarının bolluğu sayesinde büyük bir donanma daha meydana getirebilmişlerdi. Ama belirtmek gerekir ki, Imber'a göre Osmanlı donanmasında kalyon kullanımına geçişin zorluğunun Akdeniz'in özellikleri hariç bir nedeni de kalyon kullanabile-

97 John Guilmartin, *Gunpowder and Galleys: changing technology and Mediterranean warfare at sea in the sixteenth century*, Cambridge, 1980; Osmanlı donanmasındaki gemi tipleri için bkz. Svat Soucek, "Certain Types of Ships in Ottoman-Turkish Terminology", *Turcica*, 1975, sy. VII, s. 233-249 ve Imber, "The Navy of Süleyman the Magnificent", *Archivum Ottomanicum*, 1980, sy. VI, s. 211-82; bu çalışma Imber'in doktora tezinin bir özeti mahiyetindedir.

cek insan eksikliği idi. Imber'in ilgili bölümde Ostapchuk'un çalışmalarına dayanarak Kazak korsanları sorununa da değindiğini burada belirtelim.⁹⁸

Osmanlı denizcilik çalışmalarında eksik bırakılan konulara bir göz attığımızda aslında yapılmayanların yapılanlardan daha çok olduğunu görmekteyiz. Osmanlıların Akdeniz haricindeki denizlerde olan faaliyetleri iyi çalışılmamıştır. Örneğin Hindistan seferleri konusunda akla gelen bir isim Salih Özbaran'dır. Konuyla ilgili makalelerinin toplandığı kitabı ilgili okuyucuyu yönlendirmek için temel kaynaktır. Osmanlı donanmasının ötesinde genel Osmanlı denizciliğine eğilen bir çalışma Brummett'in *Ottoman Seapower and Levantine Diplomacy in the Age of Discovery* isimli kitabıdır ki, yukarıda değinilen makalesindeki tartışmalar daha etraflı bir şekilde ele alınmıştır. Osmanlı denizciliğini donanma ve askerî faaliyetlere indirgemekten kaçınarak Osmanlı İmparatorluğu'nun bir dünya gücü olmasındaki rolü üzerinde durması belki de kitabın en önemli katkısıdır.⁹⁹ Osmanlı denizciliği çalışmaları açısından XVIII. yüzyılı 1770 Çeşme Savaşı ile başlatmak mümkündür. Ne daha önce değinilen Mora'nın yeniden fethi, ne de 1736-39 Osmanlı-Rus-Habsburg Savaşlarında donanmanın Karadeniz'deki faaliyetleri araştırılmıştır. Halbuki Osmanlılar 1787-92 Osmanlı-Rus-Habsburg Savaşlarında dahî ortak kara-deniz hareketi düzenleyebiliyorlardı. Belirtmek gerekir ki, Tuna boylarında cereyan eden uzun savaşlarda ince donanmanın rolü üzerine de hiç bir şey bilmemekteyiz. Son olarak, genelde III. Selim Dönemi reformları ve özelde yenilenen Osmanlı donanmasının da yeterince çalışılmadığını belirtmek gerekir.¹⁰⁰

Sonuç Yerine

Türkiye dışındaki Osmanlı askerî tarihçiliğinde Macar ekolü ve Balkan ekolü öne çıkmakta ve özellikle ikincisinin etkisiyle eski basma kalıp görüş-

98 Imber, *The Ottoman Empire*, s. 295-96, 311-16.

99 Özbaran'ın kitabıyla ilgili referans için bkz. 39 numaralı dipnot; ayrıca bkz. Özbaran, "Osmanlı İmparatorluğu ve Hindistan Yolu", *Tarih Dergisi*, 1977, sy. XXXXI, s. 65-146 ve "Ottoman Naval Policy in the South", *Süleyman the Magnificent and His Age: the Ottoman empire in the early modern world*, M. Kunt-C. Woodhead (haz.), London: Longman, 1995; ayrıca bkz. Cengiz Orhonlu, "Hint Kaptanlığı ve Piri Reis", *Belleten*, 1970, c. 34, sy. 134, s. 235-254; Palmira Brummett, *Ottoman Seapower and Levantine Diplomacy in the Age of Discovery*, State University of New York Press, 1994.

100 Stanford J. Shaw, *Between Old and New: The Ottoman Empire under Sultan Selim III 1789-1807*; "Selim III and the Ottoman Navy", *Turcica: Revue d'Etudes Turques*, 1969, s. 1. 1770 sonrası Cezayirli Gazi Hasan Paşanın reformları için bkz. Uzunçarşılı, "Cezayirli Gazi Hasan Paşaya Dair", *Türkiyat Mecmuası*, 1940-42, s. 7-8; D. Panzac, "The Manning of the Ottoman Navy in the Heyday of Sail (1660-1850)", s. 41-57, Erik Zürcher (haz.), *Arming the State: Military Conscription in the Middle East and Central Asia, 1775-1925*.

ler hâlen taraftar bulabilmektedir. Bu değerlendirme yazısında Osmanlı askerî tarihiyle ilgili genel yayınların kısırlığı da göze çarpmaktadır. Bu bölümde Osmanlı askerî tarihiyle ilgili yeni araştırma alanları ve yaklaşımlar önermek istiyorum. Öncelikle yeni yaklaşımlara fırsat tanıyacak kadar zengin bir literatüre ne yazık ki sahip değiliz. Mesela yeterince savaş monografisi yazılmadığı gibi, mevcut olanlar da Osmanlı tarihçilerinin ilgisini dahî çekmemektedir. Mevcut monografilerin içinde karşılaştırmalı yaklaşımı yanında kaynak zenginliği açısından en iyisi bol bol değindiğim Finkel'in çalışmasıdır. Diğer yandan Rusça bilen nadir Osmanlı tarihçilerinden olan Akdes Nimet Kurat'ın iki ciltlik *Prut Seferi ve Barışı* zengin birincil ve ikincil kaynak kullanımıyla, yabancı kaynaklardan seçme çevirilerle ve haritalarla yeniden kurguladığı halde bugün neredeyse unutulmuştur. Cevad Erbakan'ın 1736-1739 Osmanlı-Rus-Habsburg Savaşları üzerine olan ince monografisi ise hikayeci üslubu ve kullandığı sınırlı kaynaklarla tarih yazıcılığımızdaki genel savaş monografisi anlayışına bir örnek teşkil etmektedir.¹⁰¹

Karşılaştırmalı tarihçilik eksikliği bir yana disiplinlerarası yaklaşımlar da zayıftır. Örneğin asker isyanlarının antropolojik tahliline Osmanlı tarihçileri yeni yeni başlamaktadır. Nehir geçişlerinin zarurî olduğu Balkanlar'da geçiş esnasında baskına uğrama, köprü çöküşleri ve asker isyanları arasındaki ilişkiye ilk kez Brummett dikkat çekmiştir.¹⁰² Başlı başına bir analiz aracı olan isyan olgusunda sağlıklı bir sınıflandırma metoduna dahî sahip değiliz.¹⁰³ Bu tip bir sınıflandırma ilk olarak Brummett tarafından öne-

101 Akdes Nimet Kurat, *Prut Seferi ve Barışı*, 2 cilt, Ankara: Ankara Üniversitesi DTCF Yayınları, 1951-1953; Cevad Erbakan, *1736-1739 Osmanlı-Rus ve Avusturya Savaşları*, İstanbul, 1938; bu tip monografilerin en erken örneklerinden biri için bkz. Ahmed Muhtar, *Esfar-ı 'Osmaniye Hatıraları (1073-75) Seferinin Vekayi'-i Esasiyesi: Sen Gotar'da Osmanlı Ordusu*, Tüccarzâde İbrahim Hilmi (neşr.), Kitabhane-i İslam ve 'Askerî, 1326; yabancı kaynaklı monografilere bir örnek için bkz. J. Stoye, *The Siege of Vienna*, New York, 1964; Lavender Cassels, *The Struggle for the Ottoman Empire 1717-1740*, John Murray, 1966; K. A. Roider, Jr., *The Reluctant Ally: Austria's policy in the Austro-Turkish war, 1737-1739*, Louisiana State University Press, 1972; 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı üzerine en iyi çalışma olarak görülen R. Ungermann, *Der Russisch-Türkische Krieg 1768-1774*, Viyana, 1906; bu savaş için Aksan'ın kitabına da başvurulmalıdır; Mohaç ve Kosova savaşları üzerine de oldukça zengin bir literatür vardır; giriş olarak bkz. László M. Alföldi, "The Battle of Mohács, 1526", *From Hunyadi to Rákóczi*, Bak-Király (haz.), s. 189-202.

102 Brummett, "The River Crossing: Breaking Points (Metaphorical and Real) in Ottoman Mutiny", *International Journal of Turkish Studies*, İlkbahar 2002, c. 8, sy. 1-2 (Jane Hathaway'ın editörlüğünü yaptığı Osmanlı isyanları üzerine özel sayı), s. 45-62. Yeni yaklaşımlar için bu sayıya mutlaka bakılmalıdır.

103 Örneğin *fitne* (toplumsal ve siyasî düzeni altüst etme), *fesad* (sadakatsizlik/itaatsizlik), *isyan* (ayaklanma) ve *vak'a* (bir nevi ihtilal) terimlerinin tanımı tartışmalıdır bkz. Hathaway, "Introduction", *IJTS*, s. 8 (özel sayı), s. 5; isyan olgusuna karşılaştırmalı açıdan bakan bir çalışma Hathaway (haz.), *Rebellion, Repression, Reinvention. Mutiny in comparative perspective*, Westport: Praeger, 2001.

rilmiştir. Brummett modeline göre isyan, askerî-yönetici sınıfların taleplerini dile getirmek ve kariyerlerinde ilerlemek için başvurdukları bir pazarlık aracıdır. Diğer yandan bu isyan modelinin özellikle XVIII. yüzyıl Osmanlı-Rus savaşlarının tipik özelliklerinden olan cephedeki rütbesizlerin isyanlarını açıkladığı söylenemez.¹⁰⁴ Aksan'a göre bu isyanlar, sınır bölgelerindeki disiplinli askerlere ihtiyaç duyan garnizonlara atanan feodal kültürden gelme, disiplinsiz Kürt, Abaza ve Arnavut askerler ile bunları çapulcu olarak algılayan dışlayıcı Osmanlı saray elitizmi arasındaki gerginlikten kaynaklanıyordu.¹⁰⁵

Sıradan askerlerin savaş tecrübesine karşı duyulan ilgisizliği aşmak için sık görülen veba salgınları ve bunun askerlerin motivasyonu üzerine olan etkisi bir başka çalışma alanı olabilir. Panzac'ın çalışmasından özellikle Eflak ve Boğdan taraflarında vebanın endemik olduğunu, 1706-1720, 1737-1739, 1753-1772, 1783-1786 ve 1794-1798 seneleri arasında Balkanlar'da veba salgını çıktığını biliyoruz. Vebanın yanısıra görülen tifüs, dizanteri ve iskorbüt salgınlarının savaşın kendisinden daha fazla zayiata mâl olduğu askerî tarihçilerce bilinen bir gerçektir. Bu salgınların Osmanlı-Rus savaşlarındaki etkisi için Aksan'ın çalışmalarına bakmak gereklidir. Ayrıca sayıları sınırlı olan hatıralara da daha fazla önem atfetmemiz gerekmektedir.¹⁰⁶

Avrupa askerî tarihçiliğinin vazgeçilmez kaynaklarından olan taktik ve strateji üzerine döneminde yapılmış teorik çalışmalara ne yazık ki Osmanlılarda pek rastlanmıyor. Gelgelelim bu, Osmanlıların stratejik düşünmedikleri manasına gelmemektedir. Özellikle Osmanlı-Rus savaşlarında Kılâ-ı Hamse denilen Hotin, Bender, Yaş, Özü ve İsmail kalelerinin yanısıra Vidin, İbrail, Akkırman, Kilya ve Rusçuk kalelerinin Osmanlı savunma stratejisi için ne denli önemli olduğu şüphe götürmez bir gerçektir. Osmanlı savunma stratejisini ortaya çıkarmak üzere bu kalelerin iâşesi, tamiri ve mevcut garnizon kuvvetleri üzerine monografik çalışmalar yapmak Osmanlı savaş stratejisini ortaya çıkarmak için elzemdir. Aynı şekilde detaylı savaş monografileri kadar Osmanlı kumandanları ve devlet adamları üzerine

104 Brummett, "Classifying Ottoman Mutiny: the acts and vision of rebellion", *The Turkish Studies Association Bulletin*, İlkbahar 1998, c. 22, sy. 1, s. 91-107.

105 Aksan, "Manning a Black Sea Garrison in the 18th Century: Ochakov and Concepts of Mutiny and Rebellion in the Ottoman Context" *IJTS*, sy. 8 (özel sayı), s. 63-72; ayrıca bkz. "Mutiny and the Eighteenth Century Ottoman Army", *The Turkish Studies Association Bulletin*, Spring 1998, c. 22, sy. 1.

106 Panzac, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba, 1700-1850*, Serap Yılmaz (çev.), Türk Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997, s. 51; en iyi bilinen iki hatırat Kemal Beydilli, *Bir Yeniçerinin Hatıratı*, İstanbul, 2002. Konstantin Mihalovic'in hatıratının geç de olsa Türkçe'ye kazandırılmış olması takdire değer; *Temeşvarlı Osman Ağa'nın Anıları*, haz. Esat Nermi Erendor, İstanbul: Aksoy Yayıncılık, 1998.

monografik çalışmalara da ihtiyaç vardır. Bu konuda Aksan'ın Ahmed Resmî Efendi üzerine olan çalışması en önemli örnektir.

Askerî tarihin görmezden gelinen geniş açılımlarından biri de, askerlik hizmetinin zorunlu olduğu modern ordunun, ulus-devletin ortaya çıkması ve gelişmesinde üstlendiği merkezî roldür. Serhadlerin merkeze eklenmesi sürecinde etnik bazlı yardımcı askerî kuvvetlerin düzenli ordunun bir parçası haline getirilmesinde Rusya'nın Habsburglar ve Osmanlılardan daha başarılı olduğu yukarıda Aksan'ın çalışmalarına dayanarak tartışılmıştı. Kırım Tatarları ana orduya eklenememişler ve kendilerini merkezin eşit ortakları olarak görmeye devam etmişlerdir. Bosna milisleri ise, malî politikalar yüzünden kaybedilmişti. Prut Savaşı esnasında Büyük Petro'yu destekledikleri için Eflak ve Boğdan'dan asker talebi durdurulmuş, Rusların ve Habsburgların Balkan Hristiyanlarını manipule edici siyasetlerinin bir sonucu olarak gayrimüslimler muharip sınıf olarak ordudan dışlanmıştı. Böylece daralan sınırlarla beraber ordunun insan kaynakları da daralmış, Osmanlı saray elitizmi ise ordunun gerçek insan kaynağı olan yerel güç odakları, âyanlarla ortak amaç ve çıkarlar etrafında uzlaşmayı reddetmiştir.¹⁰⁷ Bu çatışmaların sonucu olan isyanlar, geniş çaplı firarlar ve ağır yenilgiler Osmanlıları tarımsal imparatorluklarda görülen üretken olmayan kesimleri askere alma politikasından vazgeçerek Türkçe konuşan Anadolu ve Rumeli köylülerini askere alma yoluna itmiştir. Nizam-ı Cedid ordusunun bir nevi ulusal orduyu andırdığını ilk kez Berkes dile getirmişti.¹⁰⁸ Bu dönemde Osmanlılar bir nevi Türk milliyetçisi oldukları için değil, gayrimüslim insan kaynaklarını dışladıkları ve son savaşlarda Arnavut paralı askerleri ve âyan askerlerinden 'müretteb asker' yaratmanın imkansızlığına inandıklarından dolayı daha uysal görülen Türk köylülerine yönelmişti. Bir başka deyişle Osmanlı ordusunun tek dayanağı, aşiret bağları zayıflamış olan devletin daha fazla vergi ve daha fazla asker talebine direnecek durumda olmayan, bu haliyle Erdem'in tabiriyle ideal bir 'proto-vatandaş' olan Türk köylüsü idi. Bunun XIX. yüzyıl bağlamında yarattığı en önemli sorunlardan biri, Balkan halkları ve Araplarda Türklerden oluşan orduyu işgalci kuvvet olarak görme eğiliminin güçlenmesi ve Türk askerlerin de 'iç düşman'a karşı kendi Türk kimliklerini geliştirmeleridir.¹⁰⁹ XIX. Yüzyılda benzer sorunla-

107 Aksan, "Locating the Ottomans Among Early Modern Empires", s. 106-110, 121-123, 134; "Mutiny and the 18th Century Ottoman Army" s. 116-128.

108 Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1973, s. 89.

109 Hakan Erdem, "Recruitment for the 'Victorious Soldiers of Muhammad' in the Arab Provinces, 1826-28", *Histories of the Modern Middle East, New Directions*, Gershoni-Erdem-Wokock (haz.), Boulder: Lynne Rienner Publishers, 2002; modern ordu ve ulus-devlet arasındaki ilişki için Khaled Fahmy, *All the Pasha's Men: Mehmed Ali, His Army and the Making of Modern Egypt*, Cambridge: Cambridge University Press, 2

rın Rusya'da da görülmesine bakarsak modernleşmenin etnik-dini farklılıkları aşan daha kapsayıcı seküler kimlikler yaratmak yerine ironik bir şekilde bu klasik imparatorlukları daha dışlayıcı hale getiren kimlikler yarattığı sonucuna askerî tarih verilerinden varabiliriz.

Ottoman Warfare

Kahraman ŞAKUL

Abstract

Ottoman warfare is one of the most neglected fields in Ottoman historiography to the extent that no Turkish equivalent of the term 'warfare' has ever been suggested to date. This article is an attempt to review the literature on Ottoman warfare between 1300-1800 and it largely covers the literature in Turkish and English. After analysing the general studies on the field, it is aimed to discuss the themes and approaches that have shaped the field under the subtitles of "General Studies", "General Themes and Approaches", and "In lieu of Conclusion." A special emphasis will be done to the nature of the Ottoman expansion, frontier studies, transformations in the manpower sources of the Ottoman army and its implications for the state and society, Ottoman logistics, military technology and the tactics, and finally the navy with a view to familiarize the reader with the problematics and shortcomings of the field. In spite of the dominance of popular eurocentric and conventional views, new approaches have emerged in the last decade owing to the utilization of new archival sources as much as of comparative perspective. In the conclusion part, thus, it is dealt with possible interdisciplinary and comparative approaches that are likely to enrich the Ottoman warfare studies.

1997; yazar geleneksel Mısır tarih yazıcılığını eleştirerek Foucaultcu bir yaklaşımla Mısır milliyetçiliğinin, aslında ordudaki Mısır köylülerinin Mehmet Ali ve reformlarına karşı duydukları tepkinin bir sonucu olduğunu tartışır. Aksan bu çalışmadaki Mısır köylüleri ile Keep'in *Soldiers of the Tsar* kitabına konu olan Rus serfleri arasındaki ilişkiye dikkat çeker, bkz. Aksan, "Ottoman Military Matters", s. 60; ayrıca modern orduların Ortadoğu'da yaşanan dönüşüm üzerine etkisi için bkz. Erik Zürcher (haz.), *Arming the State: Military Conscription in the Middle East and Central Asia, 1775-1925*; bu çalışmanın bir değerlendirmesi için bkz. Aksan, "Ottoman Military Matters", s. 61-62.

